

EINDRAPPORT

Onroerenderfgoedrichtplan
Hoogstamboomgaarden in Haspengouw

ANSE KINNAER

INHOUD

ONROERENDERFGOEDRICHTPLAN HOOGSTAMBOOMGAARDEN IN HASPENGOUW	45
1 HET BELEIDSKADER.....	67
1.1 HET ONROERENDERFGOEDRICHTPLAN EN EUROPESE CONVENTIES.....	78
2 HET PROCESVERLOOP	910
2.1 DE AGENDERINGSFASE	910
2.2 DE INITIATIE- EN VERKENNINGSFASE	1112
2.3 DE PLANNINGSFASE	1314
2.4 DE ONDERZOEKSFASE.....	1718
2.4.1 ONDERZOEK	1718
2.4.2 TREFDAG VOOR HOOGSTAMBOOMGAARDEN EN ONLINE-IDEEËNPLATFORM	2930
2.4.3 STERKTES, ZWAKTES, KANSEN EN KNELPUNTEN	3132
2.5 DE PLANUITWERKINGSFASE	3334
2.5.1 WORKSHOPS	3334
2.5.2 ONROERENDERFGOEDRICHTPLAN.....	3536
2.6 DE EVALUATIEFASE	3637

ONROERENDERFGOEDRICHTPLAN

HOOGSTAMBOOMGAARDEN IN HASPENGOUW

In dit rapport lees je hoe het onroerenderfgoedrichtplan voor de hoogstamboomgaarden in Haspengouw tot stand kwam. Het rapport schetst het beleidskader en beschrijft het procesverloop van het onroerenderfgoedrichtplan.

In de loop van het project kwamen verschillende documenten tot stand. Deze vind je als bijlage bij dit eindrapport:

1. Projectnota (bijlage 1):
 - De projectnota geeft een projectbeschrijving waaronder de doelstelling, gewenste resultaten, de scope, de haalbaarheid en het projectplan. Daarnaast bevat het een actorenanalyse als voorbereiding op de communicatie en participatie.
2. Intentieverklaring (bijlage 2)
 - De intentieverklaring is een formeel engagement dat alle partners gezamenlijk ondertekenden tijdens een persconferentie. De intentieverklaring legt het gezamenlijke doel en het plan van aanpak vast.
3. Communicatieplan (bijlage 3)
 - Het communicatieplan geeft een chronologisch overzicht van alle communicatieacties die worden gepland bij de verschillende doelgroepen.
4. Participatieplan (bijlage 4)
 - Het participatieplan geeft een overzicht van hoe de samenwerking met de belanghebbenden en participatie doorheen het proces worden opgezet en welke participatie-instrumenten wanneer (in welke fase) worden ingezet.
5. Communicatielogboek (bijlage 5)
 - Het logboek geeft een overzicht van de informatie die doorheen het proces tussen de projectpartners werd uitgewisseld en van alle momenten waarop er over het project gecommuniceerd werd naar de buitenwereld.
6. Samenvatting onderzoeksrapporten (bijlage 6)
 - De onderzoeksrapporten zorgen voor wetenschappelijke en maatschappelijke onderbouwing van de visie in het onroerenderfgoedrichtplan. Deze bijlage geeft een overzicht en samenvatting van alle onderzoeken die gebeurd zijn. De volledige onderzoeksrapporten zijn downloadbaar op de website www.hoogstamdroomgaard.be/onderzoek.
7. Verslag trefdag hoogstamboomgaarden (bijlage 7)
 - Tijdens deze trefdag werd voor het eerst een brede groep aan belanghebbenden actief betrokken bij de opmaak van het onroerenderfgoedrichtplan. Zij konden deelnemen aan 3 workshops rond de economische, ecologische en sociale functies van hoogstamboomgaarden. Het verslag beschrijft de belangrijkste resultaten van deze workshops.
8. SWOT-analyse (bijlage 8)
 - Deze SWOT-analyse geeft een overzicht van alle sterktes, zwaktes, kansen en knelpunten voor het realiseren van de doelstelling van het onroerenderfgoedrichtplan

op basis van informatie verzameld tijdens de stuurgroepvergaderingen, de onderzoeken en de trefdag voor hoogstamboomgaarden.

9. Verslagen workshops en visienota (bijlage 9-12)

- Deze verslagen bevatten de belangrijkste resultaten van de verschillende workshops met belanghebbenden en resulteerden in het onroerendergoedrichtplan
 - Visieworkshop (bijlage 9): leverde de belangrijkste input voor de visie en resulteerde in een visienota (bijlage 10);
 - Instrumentenworkshop: deze workshop leverde geen concrete input voor de visie, maar resulteerde in een lijst met verder te onderzoeken instrumenten in functie van het actieprogramma (bijlage 11)
 - Workshop actieprogramma (bijlage 12): maakte de visie al concreter en gaf richting aan de uitwerking ervan.

1 HET BELEIDSKADER

Het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 introduceerde het onroerenderfgoedrichtplan als een nieuw instrument voor een strategisch en tegelijk uitvoeringsgericht onroerenderfgoedbeleid. Het onroerenderfgoedrichtplan formuleert een langetermijnvisie op een thema of voor een gebied. Een actieprogramma zorgt voor de uitvoering van de visie.

Het onroerenderfgoedrichtplan geeft een alternatief ten opzichte van de ‘bekende’ instrumenten van onroerend erfgoed (beschermen of vaststellen van inventarisitems). Hierin staan centraal:

- **Brede inhoudelijke scope:** onroerenderfgoedrichtplannen kunnen worden opgemaakt voor alle soorten onroerend erfgoed (landschappelijk, bouwkundig, archeologisch of een combinatie van de drie) en zowel voor gebieden als thema’s (vb. kapellen, onverharde wegen, ...; onroerenderfgoeddecreet art. 7.1.1). Het projectgebied kan ook grotere gehelen beslaan (vb. een grote regio, stedelijke landschappen, ...);
- **Samenwerking:** door de samenwerking met andere sectoren streven we naar transversaal erfgoedbeleid. Dit gebeurt bijvoorbeeld door intensief interbestuurlijk en sectoroverschrijdend overleg (memorie van toelichting art. 7.1.2);
- **Participatie:** alle belanghebbenden krijgen inspraak in het onroerenderfgoedrichtplan. In het bijzonder de direct belanghebbenden zoals de eigenaren, de lokale bevolking, erfgoedgemeenschappen, etc. (memorie van toelichting art. 7.1.1 en 7.1.2);
- **Visie:** De klemtoon ligt op visievorming voor de toekomstige ontwikkeling van de betrokken onroerende goederen en de formulering van duidelijke beheers- en ontwikkelingsgerichte doelstellingen. Deze visie wordt geschreven vanuit de erfgoedwaarden (onroerenderfgoeddecreet art. 7.1.2);
- **Uitvoering:** Het onroerenderfgoedrichtplan is uitvoeringsgericht. In het actieprogramma staan concrete acties en maatregelen voor de uitvoer van de visie. Hierbij kunnen ook niet-sectoreigen instrumenten ingezet worden (vb. instrumentenkoffer VLM, instrumentarium Natuur en Bos, ruimtelijke ordening, ...) (onroerenderfgoeddecreet art. 7.1.5);
- **Sectoraal voorstel:** Een onroerenderfgoedrichtplan kan een sectorale input vormen voor ruimtelijke uitvoeringsplannen (bestemmingsplannen) en inrichtingsplannen (onroerenderfgoeddecreet art. 7.4.1);
- **Flexibel:** Het onroerenderfgoedrichtplan kan altijd geheel of gedeeltelijk worden herzien (onroerenderfgoeddecreet art. 7.1.3);
- **Goedkeuring:** De minister van Onroerend Erfgoed keurt het onroerenderfgoedrichtplan goed en deelt dit mee aan de Vlaamse Regering. De partners engageren zich voor het uitvoeren van de acties in het actieprogramma dat de Vlaamse Regering goedkeurt.

Het agentschap Onroerend Erfgoed maakte dit onroerenderfgoedrichtplan samen met verschillende overheidspartners, het middenveld en lokale actoren. De erfgoedwaarden vormden initieel het uitgangspunt maar al snel werd de scope verder open getrokken.

Het richtplan wil zorgen voor een duurzaam behoud, beheer en beleid voor de hoogstamboomgaarden in Haspengouw. De erfgoedwaarde van het traditionele hoogstamboomgaardenlandschap vormde hiervoor het uitgangspunt. Hoogstamboomgaarden zijn echter veel meer dan enkel erfgoed. Ze

evolueerden van een klassieke landbouwteelt met vooral economische waarde naar een multifunctioneel en identiteitsbepalend landschapselement met een breed spectrum aan, hoofdzakelijk maatschappelijke, waarden. Het spanningsveld tussen economische logica en maatschappelijke baten vraagt om een geïntegreerde en beleidsoverschrijdende aanpak waarbij een afweging wordt gemaakt tussen de verschillende belangen en verwachtingen van een groot aantal bij het onderwerp betrokken beleidsdomeinen en andere belanghebbenden. Om tot duurzame en gedragen oplossingen te komen, is een ruime scope genomen waarbij alle belanghebbende sectoren en actoren evenwaardig bijdragen aan het eindresultaat.

1.1 HET ONROERENDERFGOEDRICHTPLAN EN EUROPESE CONVENTIES

In het onroerendergoedrichtplan staan samenwerking en participatie met verschillende actoren en de lokale bevolking centraal. Dit volgt de algemene tendens in het Europees landschapsbeleid en in de erfgoedzorg. Het onroerendergoedrichtplan voor de hoogstamboomgaarden in Haspengouw past de principes van twee Europese conventies toe in de praktijk. De participatieve aanpak garandeert een geïntegreerde benadering van het onroerend erfgoed.

De Europese Landschapsconventie (ELC, of Verdrag van Firenze) behandelt het thema landschap voor de eerste keer integraal (goedkeuring 20 oktober 2000, van kracht in België vanaf 2005). De aanleiding voor dit verdrag was de vaststelling dat vele oude Europese cultuurlandschappen onder druk staan door ontvolking en/of veranderingen in de landbouw. De conventie definieert het begrip landschap als volgt: *“landschap is een gebied zoals dat door mensen wordt waargenomen en waarvan het karakter bepaald wordt door natuurlijke en/of menselijke factoren en de interactie daartussen.”*

Twee elementen in deze definitie zijn belangrijk: het waarnemen door de mens speelt een voorname rol en het landschap is geen statisch gegeven, maar een dynamisch proces.

De belangrijkste uitgangspunten van de ELC kun je zo samenvatten:

- **Landschap is een mensenrecht.** Het landschap is van iedereen en iedereen heeft het recht om mee de ontwikkeling van zijn/haar landschap te bepalen;
- **Algemene landschapszorg is belangrijk.** Elk landschap is de moeite waard om voor te zorgen. We moeten niet enkel zorg dragen voor de meest gave landschappen maar ook voor de alledaagse landschappen en zelfs voor de kwalitatief minderwaardige landschappen zoals bv. industrielandshappen, brownfields, ... Dit geldt ook voor dit onroerendergoedrichtplan. Niet alle hoogstamboomgaarden hebben individueel evenveel waarde, maar het traditionele hoogstamboomgaardenlandschap in Haspengouw in zijn geheel is een deel van de Haspengouwse identiteit. We dragen zorg voor heel dat landschap en niet enkel voor de meest waardevolle items;
- **Regionale diversiteit is een belangrijke waarde van Europese landschappen.** Het gaat zowel om fysieke als culturele diversiteit (wisselwerking natuur/cultuur). Elk land/regio heeft zijn eigen identiteit en deze moeten we koesteren;
- **We moeten inzetten op de publieke bewustwording van de waarden van het landschap.** Dit zorgt voor meer betrokkenheid van mensen bij het landschap. De overheid moet dit bevorderen door het voeren van een systematisch landschapsbeleid.

De Faroconventie van de Raad van Europa gaat over de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving en kwam tot stand op 27 oktober 2005. Vlaanderen neemt de principes hiervan ter harte en past ze toe in het erfgoedbeleid en de regelgeving. In de conventie staan enkele doelstellingen centraal:

- De mens en menselijke waarden staan centraal in plaats van het object;
- Bijdragen tot een duurzame samenleving en levenskwaliteit van mensen;
- Maatschappij betrekken, zowel bij beheer en behoud als bij definiëren van wat erfgoed is;
- Gaat uit van de verbindende rol van erfgoed.

In het onroerenderfgoedrichtplan voor hoogstamboomgaarden staat de verbindende rol van erfgoed centraal. Het erfgoed slaat een brug tussen soms moeilijk verenigbare sectoren. Dit leidt tot een visie waarin alle belanghebbenden samen werken aan het behoud van het waardevolle traditionele hoogstamboomgaardenlandschap, met respect voor elkaars belangen.

Daarnaast introduceert de Faroconventie het begrip erfgoedgemeenschap. Dit is een groep mensen die waarde hecht aan een bepaald soort erfgoed en ijvert voor het behoud hiervan.

De Nationale Boomgaardenstichting vervult de rol van erfgoedgemeenschap binnen het onroerenderfgoedrichtplan van hoogstamboomgaarden. Deze vereniging groeide vanuit een groep liefhebbers van hoogstamfruit uit tot een professioneel gestructureerde vzw met veel expertise en een actieve werking rond hoogstamboomgaarden.

In de twee conventies staan maatschappelijke relevantie van het erfgoedthema en participatie met alle belanghebbenden centraal. Dit is in het onroerenderfgoedrichtplan ook zo opgenomen. Het doel van deze participatie is meervoudig:

- **Het landschap is van iedereen:** Iedereen heeft het recht om mee te denken/werken aan zijn of haar landschap/omgeving;
- **Kwaliteitsverbetering:** door kennis en zienswijzen van verschillende partijen samen te leggen brengen we de probleemstelling beter in kaart en geven we hier een kwalitatief beter antwoord op;
- **Draagvlakvorming:** door iedereen op transparante wijze te betrekken bij het besluitvormingsproces komen we tot een gedragen beleid, waarbij iedereen achter dezelfde visie staat;
- **Efficiëntie:** Door met alle beleidsdomeinen samen te werken aan een gemeenschappelijke visie over een bepaald thema, creëren we meer duidelijkheid en rechtszekerheid voor de burgers. We proberen zo te vermijden dat verschillende administraties van dezelfde overheid tegengestelde adviezen geven of conflicterende maatregelen nemen.

Het onroerenderfgoedrichtplan voor de hoogstamboomgaarden in Haspengouw past de principes van deze Europese conventies toe in de praktijk.

2 HET PROCESVERLOOP

Dit hoofdstuk beschrijft hoe we het onroerenderfgoedrichtplan voor de hoogstamboomgaarden in Haspengouw hebben voorbereid. We volgden de “Methodologie voor de opmaak van een onroerenderfgoedrichtplan” (augustus 2016). Deze bespreekt de verschillende fasen van de opmaak van een onroerenderfgoedrichtplan:

- **de agenderingsfase:** beschrijft de aanleiding en probleemstelling en leidt tot de interne beslissing om het onroerenderfgoedrichtplan op te starten;
- **de initiatie- en verkenningsfase:** in kaart brengen van de belanghebbenden. De primaire actoren formuleren samen de doelstelling en leggen deze vast in een intentieverklaring;
- **de planningsfase:** opmaak van een communicatieplan, participatieplan en projectplan met plan van aanpak. Deze leggen het verdere verloop van het proces vast;
- **de onderzoeksfase:** een combinatie van desktop- en participatief onderzoek levert de nodige achtergrondinformatie voor het opmaken van de visie;
- **de planuitwerkingsfase:** alle belanghebbenden bepalen samen de visie. Dit leidt tot het onroerenderfgoedrichtplan en een actieprogramma;
- **de goedkeuringsfase:** administratieve procedure die leidt tot formele goedkeuring van het onroerenderfgoedrichtplan door de bevoegde minister;
- **de evaluatiefase:** evaluatie van het proces en verbetering van de methodologie.

2.1 DE AGENDERINGSFASE

Hoogstamboomgaarden bepalen in belangrijke mate de streekidentiteit van Haspengouw. Het areaal hoogstamboomgaarden daalde sterk de afgelopen decennia. Dit leidde tot grote veranderingen in het karakteristieke rurale landschapsbeeld van de regio. Hoogstamboomgaarden maken van oudsher deel uit van het Vlaamse landschap. Door de opkomst van de fruitteelt tussen circa 1895 en 1930, ontstond in Haspengouw een uniek cultuurlandschap, gedomineerd door hoogstamboomgaarden. Deze traditionele boomgaarden combineerden fruitproductie met veeteelt. Vanaf circa 1950 nam het economisch belang van de traditionele hoogstamboomgaarden af. De fruitteelt moderniseerde en fruittelers schakelden gradueel over op de intensievere laagstamteelt. Fruitbomen in veeweiden vielen ten prooi aan verwaarlozing. Op enkele tientallen jaren daalde het areaal tot op het niveau van voor 1850.

De focus verlegde zich van een hoofzakelijk economische waarde naar een breed spectrum van waarden. Het slinkende hoogstamboomgaardenareaal bracht deze landschapselementen meer onder de aandacht en zorgde voor een begripsverschuiving over hun waarde. Waar hoogstamboomgaarden aanvankelijk een economisch doel hadden, worden ze nu vooral gewaardeerd vanwege hun maatschappelijke baten. De genetische variatie van streekeigen rassen heeft naast een cultuurhistorische ook een wetenschappelijke waarde. In het bosarme Haspengouw vormen hoogstamboomgaarden ecologische stapstenen die grotere natuurgebieden met elkaar verbinden en kunnen ze het verschil maken voor de overlevingskansen van een aantal zeldzame flora- en faunasoorten. Vaak gelegen rond de dorpskernen zorgen ze voor een aangename woon- en

leefomgeving voor de inwoners van Haspengouw. De variatie gedurende de seizoenen, van bloesems tot fruit, zorgt voor een gevarieerde belevingswaarde en de toeristische sector speelt deze landschapselementen dan ook als troef uit om toeristen en recreanten naar de regio te lokken.

Ondanks verschillende initiatieven om het behoud van hoogstamboomgaarden te verzekeren, blijven ze in snel tempo uit het landschap verdwijnen door landbouwintensivering, verstedelijking en verwaarlozing. Veel initiatieven zijn beperkt in ruimte en tijd. Er is nood aan een meer algemene aanpak. De verschuiving in waardering heeft als gevolg dat naast de landbouwsector, ook andere beleidsdomeinen aandacht hebben voor hoogstamboomgaarden: erfgoedzorg, natuurbehoud, toeristische ontwikkeling, landinrichting, enzovoort. Maar hoewel hoogstamboomgaarden een gemeenschappelijk aandachtspunt zijn voor deze verschillende beleidsdomeinen, behoren ze vaak niet tot hun kernbeleid. Het gevolg is dat er onvoldoende maatregelen beschikbaar zijn, dat ze onvoldoende afgestemd zijn op de specifieke eigenheid van hoogstamboomgaarden of dat ze zich beperken tot enkele beschermde percelen.

Veel lokale actoren zoals het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, de Nationale Boomgaardenstichting en de provincie Limburg leveren via projecten inspanningen op het vlak van aanplantingen en boomgaardherstel, educatie en sensibilisatie. Door het projectmatig karakter ontbreekt de nodige nazorg en opvolging waardoor deze acties onvoldoende renderen.

De bestaande initiatieven volstaan niet om het voortbestaan van de hoogstamboomgaarden te garanderen. Ze zijn vaak versnipperd, onvoldoende op elkaar afgestemd en missen continuïteit.

Het gebrek aan ondersteuning zorgt voor een onevenredige verdeling van lasten en lusten: de onderhoudskosten zijn nagenoeg volledig ten laste van de eigenaars, vaak nog (ex-)landbouwers, terwijl de maatschappij (figuurlijk) de vruchten plukt van hun arbeid (toeristen en recreanten, woongebied, natuur,...). Daarom blijven professionele telers overschakelen op de economisch rendabelere laagstam en haken veel particuliere eigenaars af bij het onderhoud van hoogstamboomgaarden. Ook geven veel gemeenten systematisch gunstige adviezen voor het geheel of gedeeltelijk verwijderen van hoogstamboomgaarden en is er te weinig controle op bijvoorbeeld heraanplantverplichtingen.

Het gevolg is dat de hoogstamboomgaarden blijven verdwijnen. Om het tij te keren is er nood aan een geïntegreerde en beleidsoverschrijdende aanpak met aandacht voor algemene landschapzorg.

In 2015 selecteerde de minister van Onroerend Erfgoed de hoogstamboomgaarden in Haspengouw als pilootproject voor de opmaak van een onroerenderfgoedrichtplan. Het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren wees het agentschap al meermaals op de problemen waarmee hoogstamboomgaarden te kampen hebben. Na een verkennend overleg met het agentschap waaruit een dringende nood tot actie bleek, bezorgde het Regionaal Landschap in 2014 de nota 'Nood aan een stimulerend beleid voor de historische hoogstamboomgaarden en de bijhorende fruitgeschiedenis' aan het agentschap met de vraag om het instrument onroerenderfgoedrichtplan in te zetten om naar oplossingen te zoeken. Het onroerenderfgoedrichtplan voor hoogstamboomgaarden bood mooie kansen om tot duurzame oplossingen te komen en de lokale vraag en het draagvlak waren zeer groot. De minister van Onroerend Erfgoed selecteerde daarom de hoogstamboomgaarden in Haspengouw als één van twee proefprojecten om het instrument onroerenderfgoedrichtplan voor het eerst toe te passen. Het participatieve karakter van het instrument maakt het mogelijk om op een geïntegreerde

manier naar een oplossing te zoeken voor de uitdagingen waarmee hoogstamboomgaarden geconfronteerd worden. Door de visie op het beheer te verruimen, niet alleen van boom naar boomgaard, maar ook naar het geheel van boomgaarden kunnen we een algemene landschapszorg realiseren. Bovendien beperkt de problematiek van verdwijnende cultuurhistorische landschapselementen zich niet tot de regio Haspengouw, maar geldt deze eigenlijk voor heel Vlaanderen. Het onroerenderfgoedrichtplan voor hoogstamboomgaarden in Haspengouw kan een methodiek aanreiken voor hoogstamboomgaarden in andere Vlaamse regio's of voor het aanpakken van gelijkaardige beheersproblemen van andere landschapselementen, die door functieverlies niet langer economisch renderen.

2.2 DE INITIATIE- EN VERKENNINGSFASE

Tijdens de initiatie- en verkenningfase startte het overleg op met Vlaamse overheidsinstanties, de provincie Limburg, de Haspengouwse gemeenten, het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, de intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten en de Nationale Boomgaardenstichting. Omdat een onroerenderfgoedrichtplan in eerste instantie een beleidsvisie is, selecteerde het agentschap de betrokken overheidsinstanties op verschillende niveaus als primaire actoren, aangevuld met organisaties met specifieke kennis van het thema of gebied:

- **Vlaamse Overheid:** agentschap Onroerend Erfgoed, agentschap Natuur en Bos (ANB), agentschap voor Landbouw en Visserij, Vlaamse Landmaatschappij (VLM), Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) en het Instituut voor Landbouw-, Visserij- en Voedingsonderzoek (ILVO). Naast deze instanties nodigden we ook Toerisme Vlaanderen, Ruimte Vlaanderen (na de eerste opstartvergadering) en Cultureel Erfgoed (vanaf oktober 2018) telkens uit voor stuurgroepvergaderingen, workshops en adviesverlening. Zij verkozen echter om niet actief deel te nemen aan het proces maar bleven wel op de hoogte via verslagen, nota's,... ;
- **Lokale overheden:** Provincie Limburg, Toerisme Limburg en de gemeenten en steden Alken, Bilzen, Borgloon, Diepenbeek, Gingelom, Hasselt, Heers, Herk-de-Stad, Herstappe, Hoeselt, Kortesseem, Nieuwerkerken, Riemst, Sint-Truiden, Tongeren, Voeren en Wellen;
- **Expertenorganisaties:** Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, de Nationale Boomgaardenstichting en de Intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten Haspengouw Oost en West.

Tijdens twee opstartvergaderingen stelde het agentschap Onroerend Erfgoed het project voor en bepaalden de deelnemers samen de doelstellingen, gewenste resultaten, de projectstructuur, de belanghebbenden en een plan van aanpak. De projectnota (bijlage 1) bevat het resultaat van deze overlegmomenten. Na een schriftelijke uitnodiging kwamen de geselecteerde primaire belanghebbenden in het najaar van 2016 voor een eerste keer samen tijdens twee opstartvergaderingen: een opstartvergadering met de Vlaamse organisaties eind september en een opstartvergadering met de lokale belanghebbenden begin december. De data werden in samenspraak met de contactpersonen van de organisaties vastgelegd om een zo groot mogelijke aanwezigheid te bereiken. Tijdens deze opstartvergaderingen stelde het agentschap Onroerend Erfgoed het project

voor en dachten de aanwezigen samen na over de doelstellingen, gewenste resultaten, belangrijke actoren en een plan van aanpak. In het eerste overleg verfijnden de Vlaamse overheden samen de doelstellingen en vulden ze de actorentabel aan. Dit overleg leidde onder andere tot de toevoeging van Ruimte Vlaanderen als primaire partner. In een tweede overleg verfijnden de lokale overheden en expertenorganisaties de doelstellingen en actorentabel nog verder. Het agentschap Onroerend Erfgoed maakte op basis van deze beide overlegmomenten een projectnota op. Deze nota werd verder verfijnd op een overleg met de Vlaamse stuurgroep en op basis van briefwisseling en overlegmomenten met de primaire belanghebbenden. De projectnota schetst de context en geeft een projectbeschrijving met het doel, gewenste resultaten, de scope, haalbaarheid en het projectplan. Daarnaast vind je hierin een niet-limitatief overzicht en beschrijving van de mogelijke actoren die een rol kunnen spelen in het proces. Van de primaire actoren werd in kaart gebracht welke standpunten ze innemen, welke verwachtingen ze hebben van het project en over welke kennis en instrumenten ze beschikken.

Tijdens de initiatie- en verkenningsfase werden alle mogelijke actoren en hun (mogelijke) rol in het proces in kaart gebracht. Aan het begin van het project maakte het agentschap Onroerend Erfgoed een uitgebreide tabel met mogelijke belanghebbenden. Deze tabel werd in samenspraak met de stuurgroepen verder verfijnd. De actoren bestaan uit volgende groepen en worden beschreven in de projectnota (bijlage 1):

- De primaire actoren, die beslissingsbevoegdheid hebben in het project:
 - Vlaamse Overheid: agentschap Onroerend Erfgoed, Agentschap voor Natuur en Bos (ANB), Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO), Departement Landbouw en Visserij, Instituut voor Landbouw, Visserij- en Voedingsonderzoek (ILVO), Vlaamse Landmaatschappij (VLM), Ruimte Vlaanderen (nu Departement Omgeving) en Toerisme Vlaanderen;
 - Lokale overheden: Provincie Limburg, 17 Haspengouwse gemeenten: Alken, Bilzen, Borgloon, Diepenbeek, Gingelom, Hasselt, Heers, Herk-de-Stad, Herstappe, Hoeselt, Kortesseem, Nieuwerkerken, Riemst, Sint-Truiden, Tongeren, Voeren en Wellen;
 - Expertorganisaties: Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren (RLHV) en de Nationale Boomgaardenstichting (NBS);
- Directe belanghebbenden, die door middel van participatie mee de inhoud bepalen van de visie (co-creatie):
 - Belangenorganisaties: natuurverenigingen, landbouwverenigingen, erfgoedverenigingen en eigenaarsverenigingen;
 - Eigenaars, gebruikers en beheerders van hoogstamboomgaarden;
- Indirecte belanghebbenden, die door middel van participatie geconsulteerd worden en zo relevante informatie leveren die de visievorming ondersteunen:
 - Inwoners;
 - Recreanten en toeristen;
- Overige actoren: die mogelijk betrokken moeten worden bij de opmaak en uitvoer van het actieprogramma (bv. belastingdienst, ondernemers, onderwijsinstellingen,...).

De primaire actoren zetelden aanvankelijk in twee stuurgroepen die het project en het proces opvolgen. Vanaf 26/09/2016 kwamen deze groepen regelmatig samen. In 2017 werden beide stuurgroepen samengevoegd.

Wegens het grote aantal primaire actoren, werden er aanvankelijk twee stuurgroepen opgericht: een Vlaamse stuurgroep met de Vlaamse overheden en een regionale stuurgroep met de Provincie en lokale overheden. Het agentschap Onroerend Erfgoed (organisator), het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren en de Nationale Boomgaardenstichting zetelden in beide stuurgroepen en verzekerden zo ook doorstroming van informatie. De samenstelling van de stuurgroepen is opgenomen in de projectnota (bijlage 1). Sommige personen werden in de loop van het proces vervangen ten gevolge van personeelwissels of later toegevoegd. Omwille van organisatorische (minder voorbereiding) en inhoudelijke (meer kruisbestuiving) redenen, werden beide stuurgroepen vanaf 2017 samengevoegd tot één stuurgroep. De praktijk wees uit dat, gezien de stuurgroep nooit voltallig was, dit geen problemen leverde met te grote aantallen. De stuurgroepen kwamen in het totaal 5 keer samen:

- 26/09/2016 (Vlaamse Stuurgroep): opstartvergadering + bepalen doelstellingen en plan van aanpak;
- 02/12/2016 (Regionale Stuurgroep): opstartvergadering + bepalen doelstellingen, belanghebbenden en plan van aanpak;
- 05/12/2016 (Vlaamse Stuurgroep): voorbereiden projectnota;
- 07/09/2017 (Samengestelde Stuurgroep): e-platform en participatieplan;
- 19/01/2018 (Samengestelde Stuurgroep): voortgang onderzoek.

Een intentieverklaring (bijlage 2) legde de doelstelling voor het project officieel vast: We willen hoogstambomen koesteren als waardevolle streekeigen landschapselementen en samen werken aan een duurzame verankering van hoogstamboomgaarden in een dynamisch landschap. Het agentschap Onroerend Erfgoed formuleerde de intentieverklaring op basis van stuurgroepvergaderingen en de doelstellingen opgenomen in de projectnota. Het agentschap legde de inhoud ter advies en goedkeuring voor aan alle primaire belanghebbenden en paste deze aan op basis van opmerkingen gegeven door de belanghebbenden. De gemeenten en provincie keurden de intentieverklaring officieel goed in de gemeentelijke colleges en de bestendige deputatie. De Vlaamse minister-president en minister van Onroerend Erfgoed (Geert Bourgeois), de Provincie Limburg (gedeputeerden Inge Moors en Igor Philtjens), het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren (gedeputeerde Ludwig Vandenhove) en 15 Haspengouwse gemeenten (Alken, Bilzen, Diepenbeek, Gingelom, Heers, Herk-de-Stad, Hoeselt, Kortesseem, Riemst, Sint-Truiden, Tongeren, Voeren en Wellen) ondertekenden deze intentieverklaring op een persconferentie op 16/06/2017 te Alden-Biesen (zie bijlage 2).

2.3 DE PLANNINGSFASE

De projectnota zet de grote lijnen van het proces uit met een plan van aanpak, de projectstructuur en een timing. Zo konden we van bij de aanvang van het project al een inschatting maken van de

manier en momenten waarop de verschillende actoren een bijdrage zouden kunnen leveren. De projectnota werd opgemaakt tijdens het eerste kwartaal van 2016. In functie van een goed projectverloop werd hier soms van afgeweken. Zo leefde aanvankelijk het idee om beslissingen te nemen op een Algemene Vergadering (stuurgroep waarop beslissingen genomen werden), maar aangezien er problemen rezen met voldoende vertegenwoordiging bleek dit in de praktijk niet haalbaar. Daarom bezorgde het agentschap Onroerend Erfgoed documenten die een formele bekrachtiging vereisten schriftelijk voor advies en goedkeuring aan de stuurgroepleden. Beslissingen werden dan afzonderlijk bekrachtigd in de gemeentelijke colleges en de provinciale deputatie. Omwille van de vele partners en de daarmee gepaard gaande logge structuur, verliep het proces in werkelijkheid trager dan aanvankelijk gepland. Het agentschap Onroerend Erfgoed communiceerde alle wijzigingen in uitvoering en timing op de stuurgroepvergaderingen en workshops.

Een communicatieplan (bijlage 3) beschrijft wanneer en hoe we over het onroerenderfgoedrichtplan communiceren. Het communicatieplan werd in de beginfase van het project opgemaakt en beschrijft de doelgroepen, de boodschappen, het communicatiekanaal en de communicatiemomenten. Dit plan is summier en bevat de belangrijkste communicatie-acties. Veel van de publiekscommunicatie gebeurde via de website www.hoogstamdroomgaard.be. Deze website voor het ruime publiek bundelt alle informatie met betrekking tot het procesverloop en de resultaten van het project.

Het participatieplan (bijlage 4) vat het dynamisch planningsproces van alle participatiemomenten samen. Het agentschap Onroerend Erfgoed presenteerde de grote lijnen en planning van deze participatiemomenten op de stuurgroepvergaderingen en participatieworkshops. Het agentschap Onroerend Erfgoed stond samen met een interdisciplinaire onderzoeksgroep in voor de opmaak en uitvoering van het participatieplan. Zij konden voor een deel rekenen op de steun van een communicatie- en participatiebureau. De uitkomsten van de verschillende participatiemomenten zijn op voorhand moeilijk te bepalen en beïnvloeden de vervolgstappen die moeten genomen worden. Het participatieplan was dus geen vast document maar een levend instrument dat doorheen heel het project in verschillende fasen vorm kreeg. Het agentschap Onroerend Erfgoed werkte de verschillende participatiemomenten uit in samenwerking met het INBO en het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren tijdens verschillende overlegmomenten. De participatiebureaus Trizone en Tree Company ondersteunden een deel van het participatieproces. Deze overlegmomenten resulteerden in korte afspraken of gedetailleerde draaiboeken voor elk participatiemoment. Het participatieplan (bijlage 4) bundelt de informatie uit de overlegmomenten en vat deze samen. Het participatieplan bevat de planning van alle participatiemomenten met belanghebbenden, met uitzondering van de stuurgroepvergaderingen. Het participatieplan bevat twee belangrijke principes:

We combineren online-participatie met 'real-life'-momenten en stemmen de participatiemethode af op de doelgroep. We betrekken de brede bevolking via e-participatie, eigenaars via rechtstreeks contact en belangenorganisaties en beleid via georganiseerde participatiemomenten. Bij de opmaak van het onroerenderfgoedrichtplan voor hoogstamboomgaarden in Haspengouw zijn heel veel belanghebbenden betrokken. Om deze allemaal te bereiken is een mix van verschillende participatiemethodes nodig. Eigenaars, beheerders en beleidsmakers zijn de belangrijkste doelgroepen. Zij bepalen wat mogelijk is en definiëren zo randvoorwaarden voor wat er in de visie kan opgenomen worden. We

benaderen hen individueel via interviews (eigenaars), via afzonderlijke werkgroepen en/of in de stuurgroep (beleid). Andere belanghebbenden bepalen wat maatschappelijk wenselijk is. Zij geven ons inzicht in het draagvlak voor bepaalde beleidsmaatregelen. Deze belanghebbenden betrekken we via grotere participatiemomenten met workshops en via een online participatieplatform.

We vatten participatie zo ruim mogelijk op. Participatie vindt plaats in alle fasen van het proces met een ruim aantal betrokkenen. De participatie met de primaire belanghebbenden werd al opgestart in de initiatie- en verkenningsfase. Zij leggen de doelstellingen en het projectplan vast en scheppen zo het kader voor participatie. We betrekken alle andere belanghebbenden in alle volgende fasen van het project: de onderzoeksfase, de planuitwerkingsfase en de evaluatiefase. Deze participatie is niet limitatief, iedereen die wil bijdragen aan het proces wordt betrokken.

Het communicatilogboek (bijlage 5) geeft de werkelijke communicatie en participatie die plaatsvond weer. Het logboek bevat een chronologisch overzicht van de informatie die doorheen het proces tussen de projectpartners werd uitgewisseld en van alle momenten waarop er over het project gecommuniceerd werd naar de buitenwereld. Het communicatilogboek is vrij gedetailleerd. Alle communicatie die impact heeft op het proces (planning) of op de resultaten (producten) en alle communicatie over het project naar de buitenwereld zijn hierin bijgehouden. Informele communicatie (mails, telefoongesprekken, etc.), (interne) overlegmomenten zonder of met beperkte impact werden niet geregistreerd. Het schema op de volgende pagina geeft een samenvattend overzicht van het procesverloop.

Mijlpalen		Fase
2 5	Opstart overleg intern en extern	Agendering
2 0 1 6 	Vorbereiding van het project: projectnota en communicatieplan. Vorbereiding intentieverklaring (ondertekening 16 juni 2017)	Initiatie en verkenning
2 0 1 7 	Desktoponderzoek: erfgoedwaardering, inventarisatie en evolutie areaal Thesis socio-economic valuation of public goods provided through agriculture (thesis) – online bevraging Lancering www.hoogstamdroomgaard.be (5/10/2017) en online bevragingen bevolking (landschapstest) Hoogstamboomgaarden in het Haspengouwse landschap (thesis) – interviews belanghebbenden (mei-okt 2017)	Onderzoek
2 0 1 8 	Interviews eigenaars-landbouwers (jan-mrt 2018) Trefdag voor hoogstamboomgaarden (31/05/2018) Lancering ideeënplatform (6/8/2018) en publicatie onderzoeksrapporten (jun-dec 2018) Visieworkshop (05/10/2018) en instrumentenworkshop (30/11/2018) Visienota met 8 ambities voor hoogstamboomgaarden (dec 2018)	Planuitwerking
2 0 1 9 	Formele goedkeuring onroerenderfgoedrichtplan Uitwerking acties in actieprogramma (eerste workshop op 22/02/2019)	Goedkeuring en actieprogramma

2.4 DE ONDERZOEKSFASE

Tijdens de onderzoeksfase onderzochten we verschillende aspecten die nodig waren voor de opmaak van de visie. Het onderzoek focuste op het in kaart brengen van de huidige situatie van de hoogstamboomgaarden, de waardering van deze landschapselementen en het draagvlak voor een hoogstamboomgaardenbeleid. Er was nog onvoldoende zicht op de huidige feitelijke en juridische/beleidsmatige toestand van de hoogstamboomgaarden in Haspengouw. De (mogelijke) waarde van hoogstamboomgaarden voor de verschillende sectoren en de maatschappij vereiste een gefundeerde onderbouwing. Ook wilden we een zicht krijgen op de knelpunten die eigenaars/beheerders ervaren en het draagvlak bij de bevolking voor een hoogstamboomgaardenbeleid nagaan. Tot slot wilden we nagaan welke instrumenten (nieuwe en bestaande) het meest geschikt zijn voor het voeren van een hoogstamboomgaardenbeleid (bijlage 6).

Het onderzoek vulden we aan met gegevens die we verzamelden tijdens een trefdag voor hoogstamboomgaarden, het eerste participatiemoment met een uitgebreide groep belanghebbenden, en via een online-ideeënplatform. De trefdag bracht een diverse groep belanghebbenden samen. Op deze dag maakten ze kennis met elkaars visie, belangen, knelpunten en noden in verband met hoogstamboomgaarden. Op de trefdag stelden we ook het project 'onroerenderfgoedrichtplan voor hoogstamboomgaarden in Haspengouw en Voeren' en de eerste onderzoeksresultaten voor. Gewapend met deze kennis formuleerden de deelnemers gezamenlijk, maar elk vanuit hun eigen achtergrond, voorstellen voor een hoogstamboomgaardenbeleid. Via een online-ideeënplatform kon het ruime publiek deze voorstellen aanvullen (bijlage 7).

We maakten een overzicht van de sterktes, zwaktes, kansen en knelpunten voor het uitvoeren van de doelstelling van het onroerenderfgoedrichtplan. Deze vertaalt de belangrijkste conclusies van de verschillende onderzoeken en de trefdag naar input voor het opstellen van een visie voor de hoogstamboomgaarden in Haspengouw en Voeren (bijlage 8).

2.4.1 Onderzoek

De primaire partners formuleerden samen tijdens de stuurgroepvergaderingen de onderzoeksnoden voor het project. Een interdisciplinaire onderzoeksgroep, bestaande uit medewerkers van het agentschap Onroerend Erfgoed (OE), het INBO, het ILVO en het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, staat in voor de uitwerking en opvolging van de onderzoeken. De onderzoeksnoden zijn opgenomen in de projectnota (bijlage 1). Per onderzoeksnood namen we ook verschillende (mogelijke) deelprojecten op:

- **Onderzoek naar waardering van hoogstamboomgaarden;**
 - Thesisonderzoek naar waardering van aspecten van hoogstamboomgaarden d.m.v. keuzeanalyses (INBO) (uitgevoerd);

- Thesisonderzoek naar perceptie van hoogstamboomgaarden bij verschillende (lokale) bevolkingsgroepen d.m.v. kwalitatieve analyse van diepte-interviews (OE) (uitgevoerd);
- Participatief waarderingsonderzoek naar hoogstamboomgaarden d.m.v. het ecosysteemdiensten denkkader op verschillende schaalniveaus in ruimtelijk verschillende gebieden (INBO) (aangepast);
- Biologische typering en waardering van hoogstamboomgaarden (INBO) (aangepast);
- Erfgoedwaardering van hoogstamboomgaarden (OE) (uitgevoerd);
- **Onderzoek naar beleidsinstrumentarium voor hoogstamboomgaarden (OE en INBO):**
 - Evaluatie van bestaand beleidsinstrumentarium voor hoogstamboomgaarden (lopende);
 - Onderzoek naar de mogelijkheid voor het inpassen van hoogstamboomgaarden in bestaand beleidsinstrumentarium (lopende);
 - Onderzoek naar nieuw instrumentarium door o.a. benchmarking met vergelijkbare regio's en onderzoek naar 'payment for services'-systemen (heel beperkt uitgevoerd);
- **Inventarisatie en opvolging van (de evolutie van) hoogstamboomgaarden doorheen de tijd i.f.v. monitoring van het proces:**
 - Verzamelen van bestaande inventarisatiegegevens van hoogstamboomgaarden m.b.t. ligging, fysische toestand, soorten, eigendomssituatie, ruimtelijke bestemming, (actief) gebruik enz... (aangepast);
 - Tijdsdiepteanalyse van (de evolutie van) hoogstamboomgaarden (ligging, verspreiding, areaal) door vergelijking van historische kaarten en luchtfoto's (aangepast).

Niet alle deelprojecten zijn uitgevoerd en sommige deelprojecten werden anders ingevuld. Voortschrijdend inzicht en grenzen aan de beschikbare tijdsinzet waren de belangrijkste oorzaken voor aanpassingen. Soms wijzigde de inhoud door voortschrijdend inzicht op basis van eerdere onderzoeksresultaten. Het voorgestelde onderzoek naar hoogstamboomgaarden in ruimtelijk verschillende gebieden voerden we niet uit. In de loop van het project bleek er een grotere nood om inzicht te krijgen in factoren die het behoud van hoogstamboomgaarden beïnvloeden bij landbouwers, de groep met het meeste impact op het bestaande areaal hoogstamboomgaarden. De onderzoeksgroep besloot daarom de beschikbare tijd van het INBO hierop in te zetten. Een deel van de ruimtelijke vraagstelling konden we beantwoorden in andere onderzoeken.

Sommige onderzoeken kregen een beperktere of andere invulling om binnen de beschikbare tijd uitgevoerd te kunnen worden. De 'payment for services'-systemen werden summier bevestigd in een aantal andere deelonderzoeken. Indien nodig moet verder onderzoek hiernaar opgenomen worden in het actieprogramma. De opmaak van een tijdsdiepte-analyse bleek veel te tijdrovend en was niet noodzakelijk in deze fase van het proces. Daarom brachten we de evolutie van het hoogstamboomgaardenareaal in kaart door middel van cijferanalyses van data verkregen via het Belgisch statistiekbureau (Statbel).

Sommige onderzoeken lopen nog, zoals het onderzoek naar beleidsinstrumentarium. Dit onderzoek bleek complex en tijdrovend en werken we nu gericht uit in functie van het realiseren van de doelstellingen van het onroerenderfgoedrichtplan.

Tijdens de onderzoeksfase gebruikten we een combinatie van desktop- en literatuuronderzoek, expertenwaardering en participatieve waardering. De volgende onderzoeken voerden we volledig uit (bijlage 6):

- **Hoogstamboomgaarden in kaart:** Dit onderzoek geeft een overzicht van het huidige areaal hoogstamboomgaarden en de ruimtelijke spreiding hiervan, de historische en recente evolutie van het areaal hoogstamboomgaarden en de plaats die ze innemen in het sectorale beleid (onroerend erfgoed, natuur, landbouw, ruimtelijke ordening, toerisme). Het onderzoek gebeurde door analyse van luchtfoto's, bestaande datareeksen en GIS-bestanden;
- **Hoogstamboomgaarden op waarde geschat:** Dit onderzoek geeft een overzicht van de (potentiële) waarden van hoogstamboomgaarden voor de beleidsdomeinen onroerend erfgoed, natuur, landbouw, ruimtelijke ordening, toerisme op basis van literatuur- en expertenonderzoek;
- **Draagvlak bij burgers voor een hoogstamboomgaardenbeleid in Haspengouw:** Dit onderzoek geeft een overzicht van de perceptie en waardering van hoogstamboomgaarden door de (lokale) bevolking, kansen en knelpunten voor het behoud van hoogstamboomgaarden, het draagvlak voor een hoogstamboomgaardenbeleid en de bereidheid bij burgers om zelf actie te ondernemen. Het onderzoek gebeurde door een online-bevraging van 1155 burgers, waaronder 884 inwoners van Haspengouw;
- **Socio-economische waardering van publieke diensten geleverd door landbouw, een casestudy over hoogstamboomgaarden in Haspengouw:** Dit onderzoek geeft een overzicht van de karakteristieken van hoogstamboomgaarden die burgers het meest waarderen en de bereidheid van burgers om te betalen voor het behoud van het hoogstamboomgaardenlandschap in Haspengouw. Het onderzoek gebeurde door het voorleggen van keuze-kaarten aan 193 inwoners van Haspengouw via een online-bevraging;
- **Hoogstamboomgaarden in het Haspengouws landschap (Waarderingsonderzoek: Sint-Truiden en omgeving):** Dit onderzoek geeft een overzicht van de perceptie en waardering van hoogstamboomgaarden in Haspengouw door mensen die actief betrokken zijn (eigenaars, beheerders, beleid, gebruikers, fruittelers,...). Ook de knelpunten die deze mensen ervaren en hun toekomstvisie op het omgaan met hoogstamboomgaarden komt uitgebreid aan bod. Het onderzoek gebeurde door middel van semi-gestructureerde diepte-interviews met 22 actief betrokkenen uit Sint-Truiden en omgeving;
- **Perceptie van de belanghebbenden over het behoud van hoogstamboomgaarden in Haspengouw:** Dit onderzoek peilde specifiek bij eigenaars van grote hoogstamboomgaarden (veetelers) en mensen die professioneel hun brood verdienen met hoogstamboomgaarden naar de voordelen en nadelen van het houden van hoogstamboomgaarden en naar oplossingen die zij zien voor bestaande knelpunten. Het onderzoek gebeurde op basis van semi-gestructureerde diepte-interviews met 9 personen;
- **Identificatie van ecosysteemdiensten en stakeholders van hoogstamboomgaarden in Haspengouw:** Dit onderzoek geeft een overzicht van de perceptie van ecosysteemdiensten door verschillende actoren en welke stakeholders hierbij betrokken zijn. Deze werden in kaart gebracht door middel van een focusgroep en interviews. Daarnaast geeft het ook een overzicht van de waardering van hoogstamboomgaarden door toeristen/recreanten en het draagvlak

voor een financiële bijdrage aan het landschapsbehoud bij deze groep. Dit gebeurde aan de hand van een enquête, afgenomen bij 105 recreanten aan het doorkijkkerkje te Borgloon.

Tijdens de onderzoeksfase screenden we ook participatieve waarderingsonderzoeken met betrekking tot landschap in Haspengouw en Voeren die werden uitgevoerd in het kader van andere projecten (bijlage 6):

- **MUSICAL: onderzoek naar regio-identiteit en -ontwikkeling:** Dit grootschalig onderzoek geeft een overzicht van relatie tussen landschap en streekidentiteit. Haspengouw was één van de case-studies. In Haspengouw werden 10 actoren, betrokken bij streekontwikkeling, geïnterviewd. Daarnaast werden 237 inwoners van Haspengouw bevraagd door middel van een enquête;
- **Huidig en gewenst landschapsgebruik in de Cirkel (Kortesseem, Borgloon):** Dit onderzoek geeft een overzicht van hoe verschillende groepen belanghebbenden staan tegenover het landgebruik in de regio Kortesseem/Borgloon, in het kader van de ruilverkaveling te Jesseren. Dit onderzoek gebeurde aan de hand van diepte-interviews met 18 actoren met verschillende achtergronden (toerisme, onderwijs, bewoners, recreatie, landbouwers, andere);
- **Sociale waardering van het Voerense landschap:** Dit onderzoeksproject werd uitgevoerd in het kader van het Vlaams geïntegreerd plattelandsbeleid. Het geeft een overzicht van de uiteenlopende visies van lokale betrokkenen over het Voerense landschap. Daarnaast bracht het onderzoek ook knelpunten en kansen in relatie tot het Voerense Landschap in beeld. Dit gebeurde door middel van interviews met 12 belanghebbenden met diverse achtergronden in het gebied.

De onderzoeksresultaten ondersteunen de doelstellingen van het onroerendergoedrichtplan. In bijlage 6 is een samenvatting opgenomen van de onderzoeken met beschrijving van de methodologie, de resultaten en de impact ervan op de visie in het onroerendergoedrichtplan. De volledige onderzoeksrapporten zijn beschikbaar op de website www.hoogstamdroomgaard.be/onderzoek. In dit rapport vatten we enkel de belangrijkste resultaten samen.

Huidige toestand van de hoogstamboomgaarden in Haspengouw

We kunnen het huidige areaal hoogstamboomgaarden in Haspengouw ruw inschatten op circa 3840 ha. Dit is het laagste areaal hoogstamboomgaarden sinds de eerste registratie. De inschatting gebeurde op basis van desktoponderzoek en geeft dus niet de correcte situatie op het terrein weer. Terreininventarisatie is noodzakelijk om het juiste areaal hoogstamboomgaarden vast te leggen. Hoogstamboomgaarden werden voor het eerst geregistreerd bij de landbouwtelling van 1846, voor de opmars van de commerciële fruitteelt. Op dat ogenblik was het areaal hoogstamboomgaarden iets meer dan 4000 ha. Sinds toen zijn er nog nooit zo weinig hoogstamboomgaarden in Haspengouw geweest als vandaag.

De spreiding van de hoogstamboomgaarden is verschillend in droog en vochtig Haspengouw. De meeste hoogstamboomgaarden zijn kleiner dan 50 are. In vochtig Haspengouw (noorden) komen de hoogstamboomgaarden verspreid in het landschap voor. Het gaat overwegend om kleinere percelen. In droog Haspengouw bevinden de hoogstamboomgaarden zich vooral rondom de woonkernen en komen meer grotere complexen voor. We vinden hoogstamboomgaarden voornamelijk nog terug op percelen die moeilijker bewerkbaar zijn. Meer dan de helft van de hoogstamboomgaarden is tussen de 10 en 50 are groot. Hoogstamboomgaarden groter dan 2 hectare zijn eerder zeldzaam (circa 5%).

Na een hoogtepunt rond 1950, begon het hoogstamareaal te dalen. De afgelopen 20 jaar slonk hun oppervlakte jaarlijks met gemiddeld 55 à 125 ha. Zonder bijkomende inspanningen zullen de hoogstamboomgaarden aan dit tempo binnen 75 jaar volledig uit het landschap verdwenen zijn. Inwoners betreuren deze achteruitgang. Belangrijke historische oorzaken zijn: de intrede van de rendabelere laagstamteelt vanaf circa 1950, de rooipremies en ruilverkavelingen in de jaren 1960-1970, taxverhoging voor hobbytelers vanaf de jaren en moeilijkere afzet van fruit vanaf de jaren 1990. Afhankelijk van de geraadpleegde data, daalde het areaal de laatste 20 jaar gemiddeld met 55 à 125 ha. Vooral in de periode 2005-2010 nam het areaal sterk af, sindsdien lijkt de daling meer gestabiliseerd. Er blijven echter veel meer hoogstamboomgaarden verdwijnen dan dat er bij komen. Inwoners merken dat het aantal hoogstamboomgaarden zienderogen afneemt en betreuren de achteruitgang van deze landschapselementen. Ze vinden het belangrijk dat de overheid inspanningen levert voor hun behoud.

Het gebrek aan rentabiliteit en de hoge onderhoudslast leiden tot veroudering, verwaarlozing en uiteindelijk het verdwijnen van veel hoogstamboomgaarden. Deze verwaarlozing zorgt voor onvrede. Het gebrek aan rentabiliteit, in combinatie met de grondschaarste, maakt dat er geen toekomstperspectief voor hoogstamteelt is bij professionele telers. De hoge arbeids- en onderhoudslast, de lagere opbrengst en de beperkte afzetmogelijkheden maken dat hoogstamboomgaarden niet meer kunnen concurreren met de modernere laagstamteelt. Ook veel particuliere eigenaars investeren niet meer in hun hoogstamboomgaarden. Het intensieve onderhoud, het oogstoverschot en het gebrek aan opvolging door jongere generaties zijn de belangrijkste oorzaken bij deze groep. Het gevolg is dat veel van de overblijvende hoogstamboomgaarden verouderen en er verwaarloosd bijliggen. Ondanks vergunningsplichten voor het kappen van hoogstamboomgaarden, leidt de verwaarlozing ertoe dat de hoogstamboomgaarden stelselmatig uit het landschap verdwijnen. Velen wijten dit aan een gebrek aan handhaving. Inwoners zijn niet tevreden met de verwaarloosde toestand waarin veel hoogstamboomgaarden zich bevinden, maar hebben tegelijkertijd begrip voor de landbouwteelt en de economische beweegredenen die hieraan ten grondslag liggen.

Het merendeel van de resterende hoogstamboomgaarden wordt gebruikt voor landbouwdoeleinden en zijn dus potentieel bedreigd. Meer dan drie kwart van de hoogstamboomgaarden ligt in landbouwgebied. Bijna 60% van de hoogstamboomgaarden waren geregistreerd als landbouwgebruikspersceel in 2016. Het gaat vooral om grasland of weiland. De fruitbomen hebben hier geen economische functie meer. In slechts 2% van de hoogstamboomgaarden is er nog actieve fruitproductie.

Ook de toenemende verstedelijking van de dorpen vormt een bedreiging voor de resterende hoogstamboomgaarden. Gemiddeld 13% van de hoogstamboomgaarden ligt binnen een harde bestemming. In steden als Sint-Truiden en Tongeren loopt dit zelfs op tot 16 à 20%.

Recent zorgen ook problemen met onbeheersbare ziekten en plagen voor een sterke achteruitgang van het areaal kersenboomgaarden. De laatste jaren wordt de kersenteelt getroffen door ziektes en plagen als het Little Cherry Virus en de Aziatische fruitvlieg. De Aziatische fruitvlieg is een exoot die geen natuurlijke vijanden heeft en daardoor moeilijk bestreden kan worden. Deze vlieg leeft vooral op kersenvruchten, inclusief de in de natuur voorkomende boskers. Het Little Cherry Virus overleeft in de grond en verspreidt zich via de wortels. Er bestaat nog geen behandeling tegen deze ziekte. Om deze ziekte in toom te houden moeten besmette kersenvruchten gerooid worden en mogen er geen nieuwe kersenvruchten op dezelfde locatie aangeplant worden. Dit zorgde recent voor een sterke achteruitgang van het areaal kersenhoogstamboomgaarden.

Hoogstamboomgaarden in het sectorale beleid en hun (potentiële) sectorale waarde

Hoogstamboomgaarden vertegenwoordigen een breed spectrum aan waarden. De waarde van deze landschapselementen voor de sectoren erfgoed, natuur, landbouw, ruimtelijke ordening en toerisme is overwegend positief. In een aantal gevallen kan er ook een negatieve waarde aan hoogstamboomgaarden toegekend worden. Het onderzoek beschrijft de potentiële waarde die we kunnen aantreffen in hoogstamboomgaarden. De waarden verschillen van hoogstamboomgaard tot hoogstamboomgaard en terreininventarisaties zijn nodig om de actuele waarde te bepalen. Dit moet op een geïntegreerde en intersectorale wijze aangepakt worden. Het landschapsdienstenwaarderingskader is mogelijk geschikt voor dergelijke overkoepelende aanpak. Dit moeten we nog verder onderzoeken en uitwerken in samenwerking met alle sectoren.

De historische evolutie en het historisch gebruik bepalen de erfgoedwaarde van hoogstamboomgaarden. Omwille van hun erfgoedwaarde neemt het agentschap Onroerend Erfgoed hoogstamboomgaarden op binnen vaststellingen en beschermingen van onroerend erfgoed in Haspengouw en Voeren. Individuele hoogstamboomgaarden kunnen erfgoedwaarde bezitten maar vooral het geheel aan hoogstamboomgaarden heeft hier een grote erfgoedwaarde. Haspengouw en Voeren is het best bewaarde voorbeeld van een traditionele fruitregio. Hoogstamboomgaarden maken al geruime tijd deel uit van het Vlaamse landschap. Aanvankelijk vormden ze, net als de moestuin, een vast onderdeel bij hoeves, kasteel- en abdijdomen. Vanaf het einde van de 19de eeuw kwam de commerciële fruitproductie in combinatie met veeteelt op gang. Tussen circa 1895 en 1930 ontstond zo in een aantal Belgische regio's een karakteristiek cultuurlandschap met hoogstamboomgaarden als een van de dominante landschapskenmerken. Van alle (voormalige) Vlaamse fruitstreken, bleef dit landschap het best bewaard in Haspengouw (en Voeren), waar hoogstamboomgaarden mee de identiteit van de regio bepalen. Verschillende types boomgaarden, van fruitweides tot weideboomgaarden en fruittuinen, vertegenwoordigen verschillende fases in de evolutie van de fruitteelt. Deze hebben elk hun specifieke kenmerken met betrekking tot ligging, inrichting, soorten en beheerstechnieken. Door eeuwenlange selectie ontstonden specifieke streekeigen fruitrassen. Deze rassen zijn nog te vinden in sommige hoogstamboomgaarden, fruittuinen en fructuaria en hebben ook een grote erfgoedwaarde. De

individuele erfgoedwaarden verschillen van hoogstamboomgaard tot hoogstamboomgaard. Volgende erfgoedwaarden kunnen potentieel voorkomen: architecturale waarde, artistieke waarde, culturele waarde, esthetische waarde, historische waarde, industrieel-archeologische waarde, technische waarde, ruimtelijk-structurerende waarde, volkskundige waarde en wetenschappelijke waarde. Omwille van deze waarden neemt het agentschap Onroerend Erfgoed hoogstamboomgaarden in de regio op binnen vaststellingen en beschermingen. Circa 11% van het areaal hoogstamboomgaarden is gelegen binnen beschermd onroerend erfgoed. De hoogstamboomgaarden zijn hier meestal mee opgenomen als deel van grotere landschappelijke gehelen. Hoogstamboomgaarden met erfgoedwaarden zijn ook opgenomen in de inventaris onroerend erfgoed. Het merendeel van deze hoogstamboomgaarden ligt in Voeren, Borgloon en Heers. Dit komt omdat deze gemeenten uitvoerig geïnventariseerd werden op hoogstamboomgaarden, in tegenstelling tot de rest van Haspengouw, waar (nog) geen systematische inventarisatie gebeurde. Een deel van deze inventaris, voornamelijk ankerplaatsen, is vastgesteld. Circa 25% van het areaal hoogstamboomgaarden in Haspengouw en Voeren is gelegen binnen vastgesteld onroerend erfgoed.

De biodiversiteit in hoogstamboomgaarden en het gevoerde beheer zijn bepalend voor de natuurwaarde van hoogstamboomgaarden. Vooral de functie als ecologische stapsteen is belangrijk voor de natuursector. Het natuurdecreet maakt het kappen van hoogstamboomgaarden in het openruimtegebied daarom vergunningsplichtig. In gebieden met een hoog potentieel voor heel waardevolle graslanden, oefenen hoogstamboomgaarden een negatieve invloed uit op de waarde. Slechts 10% van de hoogstamboomgaarden is gelegen in een groene bestemming. Hoogstamboomgaarden zijn doorgaans opgebouwd uit drie lagen: een boomlaag, een door grassen gedomineerde kruidlaag en een omringende (meidoorn)haag. Door deze opbouw vormen ze halfnatuurlijke ecosystemen met een grote variatie aan leefomgevingen en vervullen ze een ecologische stapsteenfunctie in een bosarm gebied als Haspengouw. Als natuurverbindingselement in het versnipperde Vlaanderen kan een hoogstamboomgaard het verschil maken voor enkele fauna- en florasoorten die het moeilijk hebben, zowel voor kritische (rode lijst) soorten (bvb. eikelmuis, enkele vleermuissoorten, ...) als voor een groep niet-kritische soorten (bvb. steenuil, geelgors, grote vos en andere insectensoorten). Naast deze hoogstamboomgaarden met natuurwaarden kunnen we ook echte natuurboomgaarden met een hoog ecologisch potentieel onderscheiden. Uit onderzoek blijkt dat zulke boomgaarden een hoge biodiversiteit hebben en een groot aantal soorten herbergen, waaronder sommige heel zeldzaam en uniek voor Vlaanderen. Voor het realiseren van zulke ecologisch waardevolle hoogstamboomgaarden is nood aan een specifiek beheer, gericht op de noden van kritische soorten die hoogstamboomgaarden als leefgebied (kunnen) hebben. Op basis van de Biologische Waarderingskaart blijkt dat circa 30% van de hoogstamboomgaarden in Haspengouw waardevolle tot zeer waardevolle vegetaties hebben. Voor sommige van deze vegetaties is een natuurbeheer in de open sfeer meer aangeraden om de habitatkwaliteit voor aanwezige rode-lijstsoorten te versterken en kunnen de aanwezige hoogstamfruitbomen net een negatief effect hebben. Een waarderingskader specifiek voor hoogstamboomgaarden en een site per site beoordeling van de actuele en potentiële natuurwaarde zijn nodig om uitspraken te doen over herstel en uitbreiding van het areaal en het gewenste beheer.

De waarde van hoogstamboomgaarden voor landbouw is beperkt. Hoewel meer dan de helft van de hoogstamboomgaarden nog in landbouwgebruik is, heeft slechts een klein percentage nog een

productiewaarde. Hoogstamboomgaarden kunnen wel een rol spelen in de vergroening van de landbouw. Hoogstamboomgaarden kunnen zowel een positieve als een negatieve invloed uitoefenen op de fruitteelt en veeteelt. Sinds de Tweede Wereldoorlog is de productiewaarde van hoogstamboomgaarden sterk afgenomen. De intensieve laagstamteelt is een meer rendabele vorm van fruitproductie. Op kleine schaal kunnen hoogstamboomgaarden een landbouweconomische waarde hebben in alternatieve landbouwsystemen zoals boslandbouw (agroforestry) en korteketenlandbouw. Door hun multifunctioneel karakter kunnen hoogstamboomgaarden wel een rol spelen in de vergroening van de landbouw, één van de pijlers van het Europese landbouwbeleid. Daarnaast kunnen hoogstamboomgaarden de klassieke landbouw positief beïnvloeden. Sommige oude streekeigen hoogstamrassen kunnen mogelijk ingeschakeld worden in de veredeling en creatie van nieuwe commercieel interessante rassen voor de professionele fruitteelt. Ecologisch waardevolle hoogstamboomgaarden kunnen mogelijk de laagstamteelt ondersteunen door betere bestuiving en biologische plaagbestrijding (functionele agrobiodiversiteit). Ook voor de veeteelt kunnen hoogstamboomgaarden een ondersteunende waarde hebben. Schaduw op de weide voorkomt hittestress bij rundvee tijdens warme omstandigheden en heeft een gunstig, zij het beperkt, effect op de productiviteit van melkkoeien. Hoogstamboomgaarden kunnen echter ook een negatieve impact hebben op de klassieke landbouw. Verplicht behoud van hoogstamboomgaarden legt een claim op het ruimtegebruik door de teelt van productievare gewassen te verhinderen. Naast predatoren kunnen hoogstamboomgaarden ook ziektes en plagen huisvesten die de laagstamteelt schade kunnen toebrengen zoals de Aziatische fruitvlieg, de fruitmot, bacterievuur en het Little Cherry Virus. Goed onderhoud, verwijderen van de oogst, gebruik van virusvrij materiaal en monitoring op het voorkomen van deze plagen kunnen deze negatieve effecten beperken. Er is meer onderzoek nodig naar de impact van deze positieve en negatieve effecten om deze indirecte landbouwwaarde van hoogstamboomgaarden correct te kunnen inschatten.

Het multifunctionele karakter van hoogstamboomgaarden maakt hen waardevol voor het ruimtelijk beleid in Haspengouw. In het dichtbevolkte Vlaanderen is de druk op de open ruimte groot. Het nieuwe beleidsplan Ruimte Vlaanderen, waarvoor de strategische visie in 2018 werd goedgekeurd, wil het huidige ruimtebeslag terugdringen door meer functieverweving en efficiënter ruimtegebruik. Open ruimte moet meer en meer gemeenschappelijk gebruikt worden. Voedselproductie, waterberging, behoud van landschapswaarden en biodiversiteit blijven belangrijk, maar de open ruimte moet ook andere maatschappelijke diensten opnemen zoals het opvangen van de gevolgen van de klimaatverandering, het winnen van energie of als rust- en recreatiegebied. Haspengouw is één van de grote openruimtegebieden in Vlaanderen, grotendeels beheerd door de landbouwsector. Deze vruchtbare regio bestaat uit een groot deel aaneengesloten landbouwgronden en is belangrijk voor de voedsel- en landbouwproductie. Het ruimtelijk beleid wil dit landbouwgebruik bewaren maar streeft daarnaast naar een substantiële vermeerdering van het groen in de open ruimte en in steden en dorpen door middel van groenblauwe dooradering. Dit netwerk moet via het verbinden van natuur de biodiversiteit en de leefbaarheid van woongebieden verhogen door klimaatmitigatie, recreatiemogelijkheden en positieve effecten op gezondheid en welzijn. Hoogstamboomgaarden zijn bij uitstek multifunctionele landschapselementen die een breed palet van functies kunnen vervullen: economische functies (productie, toerisme), ecologische functies (biodiversiteit, ecosysteemdiensten, natuurverbindingselement) en sociaal-culturele functies (bv. gemeenschapsboomgaarden). Daarnaast verhogen ze ook de ruimtelijke kwaliteit door de streekidentiteit te versterken en de kwaliteit van de

leefomgeving te verhogen (effect op gezondheid en welzijn). Dit multifunctionele karakter van hoogstamboomgaarden, waarbij de verschillende functies in wisselende combinaties kunnen voorkomen, laat een gedeeld en meervoudig ruimtegebruik toe. De combinatie van de multifunctionaliteit en streekeigenheid maakt hoogstamboomgaarden uitermate geschikt voor het realiseren van de strategische doelstellingen en voor het toepassen van de ruimtelijke principes uit het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen in Haspengouw.

Hoogstamboomgaarden geven Haspengouw een specifieke eigenheid en verhogen de belevingswaarde. Dit heeft een positief effect op het toerisme in de streek. Hoogstamboomgaarden dragen op die manier indirect bij aan de lokale economie. Het landschap (waaronder de boomgaarden en bloesems) en de rust, zijn de belangrijkste redenen waarom toeristen en recreanten Haspengouw bezoeken. Jaarlijks bezoeken meer dan 500.000 mensen deze streek. Zij genieten van het landschap door overwegend zachte recreatie, zoals fietsen en wandelen. Toeristen en recreanten waarderen Haspengouwse landschappen met hoogstamboomgaarden het meest en vinden hoogstamboomgaarden mooier dan laagstamboomgaarden. De recreatiewaarde van hoogstamboomgaarden verschilt afhankelijk van de actieve of passieve beleving van deze landschapselementen. Een landschap met hoogstamboomgaarden kan een prachtig decor vormen waarin recreanten wandelen of fietsen en zo passief genieten van het landschap. Bijna 20% (725 ha) van de hoogstamboomgaarden grenst aan een recreatieve wandel- of fietsroute in Haspengouw en draagt zo bij aan de belevingswaarde voor toeristen en recreanten. Belevingsboomgaarden met permanent of tijdelijk actief gebruik, zoals een speelboomgaard, plukboomgaard of boomgaard met picknickplaats, hebben een hogere belevingswaarde. Ook streekproducten verhogen de belevingswaarde van hoogstamboomgaarden. Door het aantrekken van toeristen dragen hoogstamboomgaarden indirect bij aan de lokale economie. Op basis van ruwe inschattingen gaat het om een inkomstenstroom van 1,5 à 4,5 miljoen euro per jaar. Bijkomend onderzoek is nodig om een correctere inschatting van deze economische waarde te maken.

Perceptie en waardering van hoogstamboomgaarden door de (lokale) gemeenschap en maatschappelijk draagvlak voor een hoogstamboomgaardenbeleid

Hoewel de focus en methodiek van de verschillende participatieve waarderingsonderzoeken verschilden, leidden al deze onderzoeken tot dezelfde of gelijkaardige conclusies. De respondenten leggen wel, vanuit hun eigen perspectief en achtergrond, andere prioriteiten bij de verschillende waarden van hoogstamboomgaarden. Kennis van hoogstamboomgaarden speelt een belangrijke rol in de waardering voor hoogstamboomgaarden. Hoewel er een grote eensgezindheid is in de meningen over hoogstamboomgaarden, merkten we wel op dat verschillende respondenten andere klemtonen legden en een ander belang hechten aan verschillende waarden. Fruittelers waarderen oude variëteiten bijvoorbeeld vanwege de genetische waarde en de rol die ze kunnen betekenen voor de commerciële fruitteelt, terwijl de lokale bevolking diezelfde rassen vooral waardeert omwille van nostalgische redenen. Deze nuances komen in deze samenvatting niet altijd naar boven, maar zijn wel terug te vinden in de uitgebreidere samenvattingen van de verschillende deelonderzoeken in bijlage 6. Uit het onderzoek bleek dat een grotere en juiste kennis van hoogstamboomgaarden en hun waarden en functies leidt tot een grotere waardering en een groter draagvlak voor een

hoogstamboomgaardenbeleid. Inzetten op educatie en sensibilisatie zal dus bijdragen tot de maatschappelijke verankering.

De bevolking hecht veel belang aan het Haspengouwse landschap. Hoogstamboomgaarden zijn hier een belangrijk onderdeel van. Het landschap bepaalt de identiteit van de streek, zorgt voor een aangename leefomgeving en is belangrijk voor het toerisme en recreatie. De bevolking vindt dan ook dat we goed voor dit landschap moeten zorgen. De inwoners zijn zich ervan bewust dat het Haspengouwse landschap een cultureel landschap is, gevormd door de landbouwactiviteiten. De belangrijkste kenmerken van het Haspengouwse landschap volgens de inwoners zijn het reliëf (glooiingen, hellingen, vergezichten), de fruitteelt (bloesems, hoogstamboomgaarden, laagstamboomgaarden) de akkerbouw, holle wegen en de rust. De bevolking vindt het belangrijk dat dit afwisselend landschap behouden blijft. Het landschap is een deel van hun identiteit, ze waarderen dit landschap als aangename omgeving om te wonen en te recreëren en het is de belangrijkste troef voor het toerisme. Om de streek verder te ontwikkelen, moet volgens de respondenten vooral ingezet worden op het verbeteren van het verkeer, de promotie van het toerisme en de zorg voor het landschap.

Alle bevroagden zijn het erover eens dat hoogstamboomgaarden een hoge landschappelijke waarde hebben, eigen zijn aan de streek en van belang zijn voor het toerisme. Respondenten roemen vooral de esthetische waarde van hoogstamboomgaarden. Ze zorgen voor een mooi en afwisselend landschap, zeker in vergelijking met de monotone laagstamplantages, die de meeste respondenten minder mooi vinden. De respondenten gaven aan dat hoogstamboomgaarden typisch zijn voor Haspengouw en Voeren en een deel zijn van de identiteit van het landschap. De lokale bevolking waardeert de aanwezigheid van hoogstamboomgaarden nabij hun woonomgeving. Deze groene longen zorgen voor een aangename leefomgeving. De lokale bevolking is van mening dat hoogstamboomgaarden toeristen aantrekken. Hoogstamboomgaarden maken het landschap mooier, waardoor er meer toeristen naar de streek komen. Wanneer toeristen Haspengouwse landschapsfoto's rangschikken, komt het hoogstamboomgaardenlandschap hier inderdaad als meest gewaardeerde uit. Toch noemen ze vooral het reliëf en het landschap algemeen als voornaamste reden voor hun bezoek. In de bloesemperiode komen er wel veel toeristen speciaal voor de boomgaarden (hoogstam en laagstam) naar Haspengouw en Voeren. Deze populariteit veroorzaakt momenten van grote drukte, wat tot ergernis leidt bij vele lokale bewoners.

De meeste mensen hechten veel belang aan de erfgoedwaarde van hoogstamboomgaarden. Velen zijn zich ook bewust van het ecologisch belang van hoogstamboomgaarden en hun meerwaarde voor de natuur. Woorden als 'traditie' en 'nostalgie' kwamen vaak naar boven als waardevolle aspecten van hoogstamboomgaarden voor de lokale bevolking. Hoewel ze hoogstamboomgaarden benoemen als 'iets van vroeger', benoemen ze dit zelf vaak niet als erfgoed. Vooral de waarde van oude rassen en variëteiten schat de bevolking hoog in. Ook de natuurwaarde van hoogstamboomgaarden scoort hoog bij veel respondenten.

Eigenaars hechten vaak een emotionele waarde aan hoogstamboomgaarden. Hun hoogstamboomgaard zit vaak al enkele generaties in de familie en werd door hen opgebouwd. Ze behouden hun boomgaard uit nostalgie en respect voor de vroegere generatie.

De bevolking hecht geen economische waarde aan hoogstamboomgaarden maar blijft fruitproductie toch een belangrijke functie vinden. De bevolking is zich bewust dat hoogstamboomgaarden geen economische waarde meer hebben. Dit maakt hoogstamboomgaarden minder waardevol voor eigenaars, maar niet voor de bevolking. Veel mensen vinden fruitproductie echter nog steeds een belangrijke (mogelijke) functie van hoogstamboomgaarden. Eigenaars hechten weinig belang aan de productiefunctie en waarderen hoogstamboomgaarden vooral om hun functie als weiland.

Iedereen steunt het behoud van een zeker aantal hoogstamboomgaarden in Haspengouw, om diverse redenen. Omwille van het streekeigen karakter, vindt de bevolking het belangrijk dat de hoogstamboomgaarden verspreid over heel Haspengouw (blijven) voorkomen. Mensen hechten ook veel belang aan de landschappelijke inplanting van deze hoogstamboomgaarden. Zowel voor- als tegenstanders van hoogstamboomgaarden zijn het erover eens dat hoogstamboomgaarden een typisch kenmerk van de streek zijn en daarom behouden moeten blijven, ondanks dat het economisch nut verdwenen is. Dit stukje cultureel erfgoed verdient het om bewaard te worden voor de volgende generaties. De meesten vinden het behoud van hoogstamboomgaarden belangrijk voor de leefbaarheid van het landschap en voor het toerisme. De meningen over de mate van behoud verschillen. De lokale bevolking en toeristen zijn voor maximaal behoud. Veel mensen willen graag zelfs meer hoogstamboomgaarden in het landschap. Voor landbouwers, die vaak met de lasten van hoogstamboomgaarden geconfronteerd worden, mag het areaal minder zijn en bijvoorbeeld beperkt worden tot toeristische trekpleisters. Veel respondenten uiten een uitdrukkelijke voorkeur voor het behoud van bestaande oude hoogstamboomgaarden. Oude hoogstamboomgaarden hebben door hun mate van ontwikkeling een hoge esthetische en ecologische waarde en bevatten vaak bijzondere streekeigen fruitvariëteiten. Nieuwe aanplantingen moeten volgens respondenten doordacht gebeuren op strategische plaatsen, zoals langs recreatieve routes, en met een langetermijnvisie die hun behoud verzekert.

De meeste respondenten laten zich negatief uit over slecht verzorgde hoogstamboomgaarden. Ook onbenut en weggrottend fruit in hoogstamboomgaarden is voor velen een doorn in het oog. De bevolking hecht dan ook groot belang aan goed onderhoud van hoogstamboomgaarden. Vooral fruittelers laten zich sterk negatief uit over slecht onderhouden hoogstamboomgaarden en rottend fruit, die zij als een bron van ziekten en plagen beschouwen. Veetelers gaven aan dat koeien die teveel afgevallen fruit eten diarree krijgen en minder melk produceren.

De bevolking vindt dat de overheid het behoud en onderhoud van hoogstamboomgaarden moet ondersteunen. Hoewel de respondenten het belangrijk vinden dat hoogstamboomgaarden behouden blijven, zijn ze van mening dat dit niet overal haalbaar is en dat het areaal zal blijven dalen. Het verdwijnen van hoogstamboomgaarden is een natuurlijk proces bij de transitie naar een modernere landbouw. De bevrageden zijn het erover eens dat overheidsinmenging noodzakelijk is om het behoud van hoogstamboomgaarden te verzekeren. De overheid moet niet enkel de aanplant, maar ook het onderhoud van hoogstamboomgaarden subsidiëren/stimuleren. Het ondersteunen van eigenaars bij het onderhoud van hun hoogstamboomgaarden, zowel financieel als door middel van begeleiding, is een belangrijke factor om een areaal van goed onderhouden hoogstamboomgaarden te verzekeren. Veel respondenten geloven dat zonder georganiseerd onderhoud de hoogstamboomgaarden zullen

blijven verdwijnen. Veel eigenaars, zeker professionele landbouwers, willen zich niet bezighouden met het onderhoud van hun hoogstamboomgaarden. Andere (meestal nieuwe) eigenaars geven aan te weinig kennis te hebben van het onderhoud. Lokale overheden kunnen ook meewerken door meer hoogstamboomgaarden aan te kopen en te onderhouden.

Er is weinig draagvlak bij eigenaars voor alle vormen van bescherming van hoogstamboomgaarden, al zorgt een bescherming wel voor instandhouding. Eigenaars uiten vooral een nood aan stimulerende maatregelen. Eigenaars van beschermde hoogstamboomgaarden geven aan dat ze, zonder bescherming, hun hoogstamboomgaarden niet zouden behouden. Vooral bij professionele landbouwers is er een groot ongenoegen over ‘gedwongen instandhouding’ vanwege het negatieve effect voor het bedrijf. Het onderhoud kost geld en de grond kan niet gebruikt worden voor een andere, rendabelere, teelt. Eigenaars ervaren een bescherming van boomgaarden in woongebied als waardeverlies, omdat de grond dan niet meer hetzelfde rendement kan opleveren als bouwgrond. Veel respondenten ervaren bovendien een ‘willekeur’ in het beschermingsbeleid. Het is hen niet duidelijk waarom hun boomgaard beschermd wordt en een gelijkaardige boomgaard bij de buurman niet. Wegens de nadelen van beschermingen voor eigenaars, roepen ze op om vrijblijvend behoud van hoogstamboomgaarden te stimuleren in plaats van instandhouding op te leggen. Hierbij is (financiële) ondersteuning voor het beheer is absoluut noodzakelijk. Stimulerende maatregelen meer dynamiek en keuzevrijheid toe. Op sommige plaatsen zijn hoogstamboomgaarden wel geschikter, bijvoorbeeld in een paardenweide of op een hellend stuk met een diepe gracht die je moeilijk kan bewerken: daar kunnen hoogstambomen voor beschutting zorgen en afkalving tegen gaan.

Een groot deel van de bevrageden is bereid om ook zelf actie te ondernemen en/of financieel bij te dragen aan het behoud van hoogstamboomgaarden. Dit benadrukt nog maar eens de waarde die de bevolking hecht aan het traditioneel cultuurhistorisch landschap. Tijdens een aantal onderzoeken polsten we naar de bereidheid tot actie of betalen voor het behoud van de hoogstamboomgaarden. Circa 1/3 van de respondenten uit het onderzoek ‘Draagvlak bij burgers voor een hoogstamboomgaardenbeleid in Haspengouw’ is bereid om zelf actie te ondernemen om hoogstamboomgaarden te behouden, ofwel door zelf hoogstamfruit aan te planten, ofwel door (financieel) bij te dragen in het onderhoud. De meeste deelnemers aan het onderzoek ‘Socio-economische waardering van publieke diensten geleverd door landbouw’ zijn bereid een maandelijkse financiële bijdrage te leveren tussen de €27 en €83 om te vermijden dat de hoogstamboomgaarden uit Haspengouw verdwijnen. Dit is een hypothetische keuze, dus in werkelijkheid zal dat bedrag lager liggen. In het onderzoek ‘Identificatie van ecosysteemdiensten en stakeholders van hoogstamboomgaarden in Haspengouw’ vroegen we de recreanten of ze het behoud van de hoogstamboomgaarden financieel wilden ondersteunen. In het algemeen gaven heel wat respondenten aan dat ze het niet de taak van de toeristen vinden om te betalen voor het onderhoud van de hoogstamboomgaarden, maar zien die rol eerder weg gelegd voor de landbouwers en/of de overheid. Een meerprijs betalen voor hoogstamboomgaardproducten was de meest populaire financieringsmogelijkheid en kon 75% van de respondenten overtuigen. Een extra toeristentaks zagen de meeste deelnemers niet zitten omdat ze van mening zijn dat het bezoek aan een landschap gratis moet zijn.

2.4.2 Trefdag voor hoogstamboomgaarden en online-ideeënplatform

Tijdens een trefdag voor hoogstamboomgaarden betrokken we voor het eerst belangengroepen (Natuurpunt, Boerenbond,...) en rechtstreekse belanghebbenden (eigenaars, beheerders,...) bij de opmaak van het onroerenderfgoedrichtplan. Deze dag vulden we de onderzoeksresultaten aan en kregen we tegelijkertijd al een goed zicht op de richting waarin de visie kon evolueren. De trefdag situeert zich hierdoor op de overgang van onderzoeksfase naar planuitwerkingsfase. Het doel van de trefdag was tweeledig. Enerzijds wilden de verschillende groepen laten kennis maken met het onroerenderfgoedrichtplan en elkaars standpunten, knelpunten en noden met betrekking tot het behoud van hoogstamboomgaarden. Anderzijds wilden we de onderzoeksresultaten aanvullen met de waarden, knelpunten en noden die de diverse belangengroepen identificeren en nagaan wat het draagvlak bij het middenveld is voor beleidsmaatregelen rond hoogstamboomgaarden. Daarom bestond de dag uit twee delen: een informatief gedeelte met lezingen over de verschillende waarden en aspecten van hoogstamboomgaarden en een interactief gedeelte waarbij de deelnemers de belangrijkste functies van hoogstamboomgaarden identificeerden en voorstellen voor acties en maatregelen mochten formuleren. De resultaten van de trefdag gaven inzicht in de economische, ecologische en sociale functies die de deelnemers wensen voor hoogstamboomgaarden en de haalbaarheid om deze functies te realiseren. Daarnaast kregen we ook beter zicht op het draagvlak voor bepaalde beleidsmaatregelen en mogelijke uitwerking van de visie en het actieprogramma.

Een interactief digitaal platform gaf ook het brede publiek de mogelijkheid om input te geven voor het onroerenderfgoedrichtplan. Na de trefdag lanceerden we een ideeën-platform op de website www.hoogstamdroomgaard.be. Via dit platform kon het ruime publiek de acties die geformuleerd werden tijdens de trefdag beoordelen en aanvullen met eigen ideeën.

Trefdag voor hoogstamboomgaarden (bijlage 7)

Op 31 mei 2018 organiseerde het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren een trefdag voor hoogstamboomgaarden te Alden-Biesen. Hier gingen een 60-tal deelnemers in dialoog over de toekomst van de hoogstamboomgaarden in Haspengouw. Het gemengd publiek, bestaande uit eigenaars, ondernemers, natuurliefhebbers, ambtenaren en mensen uit het middenveld, zorgde voor een boeiende interactie.

De voormiddag werd gevuld met een divers aanbod aan sprekers. Zij benaderden hoogstamboomgaarden uit verschillende hoeken. Op die manier kreeg het publiek een goed zicht op het breed spectrum aan waarden, functies en belangen van hoogstamboomgaarden voor verschillende sectoren en belanghebbenden en op verschillende mogelijkheden om met hoogstamboomgaarden aan de slag te gaan. De presentaties werden ingedeeld in 2 blokken: een eerste deel dat focuste op de huidige situatie van de hoogstamboomgaarden en een tweede deel dat inspiratie gaf voor de (mogelijke) toekomst van hoogstamboomgaarden. In het eerste deel kwamen drie specialisten aan het woord die hun kennis deelden en hoogstamboomgaarden benaderden vanuit hun eigen achtergrond: erfgoed, natuur en landbouw. Een lezing over de resultaten van het PDPO-project Fruitlandschap, waarin heel wat inspanningen geleverd werden om hoogstamboomgaarden in

Haspengouw te herstellen, sloot dit deel af. In het tweede deel was het de beurt aan drie ervaringsdeskundigen: ondernemen met hoogstamboomgaarden, de sociale dorpsgaard en het succesvol integreren van hoogstamboomgaarden in inrichtingsprojecten passeerden de revue. Een lezing over het project 'onroerenderfgoedrichtplan voor hoogstamboomgaarden in Haspengouw en Voeren' en de toen gekende onderzoeksresultaten, sloot het voormiddagprogramma af. Deze presentaties vormden de perfecte inleiding voor het namiddagprogramma. De sprekers van de thematische lezingen zetten het publiek vooraf aan het denken door hen standpunten te laten innemen over aan het thema gerelateerde stellingen. De resultaten van deze stellingen weerspiegelen de diversiteit van het publiek.

Tijdens de namiddag dachten de deelnemers samen na over economische, ecologische en sociale functies van hoogstamboomgaarden. Op basis van de wenselijkheid en haalbaarheid van deze functies, formuleerden ze een aantal beleidsvoorstellen. Elke workshop was opgebouwd op een gelijkaardige manier. Voor elk thema maakten we, op basis van de onderzoeksresultaten, een lijst met mogelijke functies op. Tijdens de workshop mochten deelnemers deze functies aanvullen en scoren op wenselijkheid (hoe belangrijk is deze functie) en haalbaarheid (hoe makkelijk is het om deze functie in de praktijk te brengen). We bespraken de resultaten in groep. Hier kwamen de knelpunten voor het realiseren van de functies naar boven. Vervolgens formuleerden de deelnemers (beleids)voorstellen om het behoud, beheer en gebruik van hoogstamboomgaarden te ondersteunen. Daarna koppelden ze deze voorstellen aan het volgens hen meest geschikte niveau om de voorstellen uit te voeren (Europa, federale overheid, Vlaamse overheid, provincie, gemeente, middenveld en burgers). Tot slot mochten alle deelnemers stemmen op de actie die voor hen het belangrijkste was.

Op basis van de workshops konden we kansen en knelpunten voor de verschillende mogelijke functies detecteren. De meest wenselijke en haalbare functies voor hoogstamboomgaarden volgens de deelnemers zijn:

- productie van verwerkte producten en korteketenverkoop (economische functies);
- ecologische stapsteen, broedplaats voor wilde bijen en inkleding van het landschap (ecologische functies);
- openbaar groen of park, decor voor recreatie en boomgaardklas (sociale functies).

Een functie als houtproductie achtten de deelnemers weinig wenselijk en weinig haalbaar. Sommige functies, zoals functionele agrobiodiversiteit, waren volgens de deelnemers wel wenselijk, maar leken om verschillende redenen moeilijk realiseerbaar op het terrein.

We kregen ook een overzicht van heel wat mogelijke maatregelen en acties en het draagvlak hiervoor bij de belanghebbenden. De voorgestelde maatregelen voor hoogstamboomgaarden hadden betrekking op het ondersteunen van beheer, het versoepelen en vereenvoudigen van bestaande regelgeving, het ondersteunen van ondernemers, innovatie, educatie en sensibilisatie, bescherming en handhaving en nieuwe gemeenschapsfuncties voor hoogstamboomgaarden. Maatregelen met de meeste stemmen waren beheersovereenkomsten voor hoogstamboomgaarden, onderhoudssubsidies, vereenvoudiging van de regelgeving voor fruitverwerking, een loketfunctie voor (startende) ondernemers in hoogstamboomgaarden, opstellen van criteria voor een

natuurboomgaard, het oprichten van een hoogstamgroep naar analogie met de bosgroepen, advies op maat, het aanleggen van een dorpsboomgaard, aanleg van hoogstamboomgaarden rond zorginstellingen en subsidies voor projecten rond sociaal gebruik van hoogstamboomgaarden.

Online ideeënplatform

Enkele maanden na de trefdag lanceerden we een online-ideeënplatform waarop ook het brede publiek acties en maatregelen kon voorstellen. Dit leverde weinig extra informatie.

Op de website www.hoogstamdroomgaard.be maakten we een interactief ideeënplatform aan. Dit platform bevat 3 vragen:

- Hoe kunnen we ervoor zorgen dat we de hoogstamboomgaarden in Haspengouw bewaren?
- Hoe kunnen we hoogstamboomgaarden beter onderhouden?
- Wat kunnen we doen in en met hoogstamboomgaarden zodat we er meer gebruik van maken?

Het ruime publiek kon onder elk van deze vragen zelf ideeën formuleren en stemmen op bestaande ideeën. We staken ook de ideeën die tijdens de trefdag naar boven kwamen in het platform, zodat het publiek hierop kon stemmen. Tijdens de trefdag maakten we een aantal korte filmpjes waarin deelnemers hun idee voorstelden. We deelden deze filmpjes via sociale media en riepen zo mensen op om zelf ook hun idee toe te voegen. Dit kende weinig succes. Mensen reageerden eerder binnen de sociale media dan naar het platform te gaan en hier hun idee aan toe te voegen. Deze actie leverde dan ook weinig extra informatie op voor de opmaak van het onroerenderfgoedrichtplan.

2.4.3 Sterktes, zwaktes, kansen en knelpunten

We brachten alle informatie die we verzamelden tijdens de overlegmomenten met de stuurgroepen, de onderzoeken en de trefdag samen in een SWOT-analyse (bijlage 8). We formuleerden de sterktes, zwaktes, kansen en knelpunten in functie van de uitvoering van de doelstelling van het onroerenderfgoedrichtplan. Op die manier vertaalden we de onderzoeksresultaten naar relevante input voor de uitwerking van de visie voor hoogstamboomgaarden. De doelstelling van het onroerenderfgoedrichtplan is opgebouwd rond 4 pijlers: koesteren van hoogstamboomgaarden als waardevolle en streekeigen landschapselementen, samenwerken met alle sectoren en beleidsniveaus, duurzaam verankeren van hoogstamboomgaarden in het beleid en de maatschappij en rekening houden met het dynamische landschap. Op basis van de overlegmomenten met de stuurgroep, de onderzoeken en de trefdag konden we voor elke pijler een waaier aan sterktes, zwaktes, kansen en knelpunten detecteren. De belangrijkste vatten we hieronder samen:

- **Sterktes:** hoogstamboomgaarden zijn landschapselementen die mee de streekeigenheid en streekidentiteit van Haspengouw en Voeren waarborgen. Ze zijn waardevol voor verschillende sectoren, de inwoners en bezoekers van Haspengouw en Voeren, eigenaars en gebruikers en verschillende belangengroepen. Deze verschillende belanghebbenden kunnen verschillende waarden en functies toekennen aan hoogstamboomgaarden. Dit breed palet aan waarden en functies maakt hoogstamboomgaarden multifunctioneel en multi-inzetbaar.

Hoogstamboomgaarden maken de streek uniek en aantrekkelijker voor toerisme. Op die manier dragen hoogstamboomgaarden indirect bij aan de lokale economie.

- **Zwaktes:** Het huidige beleid steunt het behoud en onderhoud van hoogstamboomgaarden onvoldoende. Het beleid is versnipperd en gebeurt deels projectmatig. Dit leidt tot onduidelijkheid, gebrek aan continuïteit en rechtsonzekerheid. Onvoldoende ondersteuning vanuit de wetgeving, vooral voor het beheer van hoogstamboomgaarden, vinden eigenaars en gebruikers het belangrijkste nadeel voor het behoud. Producenten ervaren een gebrek aan ondersteuning bij productie en verkoop van hoogstamfruit(producten).
- **Kansen:** een stijgende marktvraag naar authentieke en lokale producten en de hogere prijs voor biofruit via korteketenverkoop, bieden een mogelijkheid om hoogstamboomgaarden op kleine schaal weer rendabeler te maken. Meer aandacht voor vergroening in het landbouwbeleid, met initiatieven rond agroforestry, bieden kansen op het beter inpassen van hoogstamboomgaarden in een landbouwbedrijf. De mogelijkheid om verschillende functies te combineren op een relatief beperkte ruimte, bieden kansen om hoogstamboomgaarden in te passen in het nieuwe ruimtelijke beleid dat inzet op gecombineerd en efficiënt openruimtegebruik.
- **Bedreigingen:** Het onderhoud en beheer van hoogstamboomgaarden is kostelijk en arbeidsintensief. Het gebrek aan rentabiliteit maakt dat veel hoogstamboomgaarden verwaarloosd worden. Niet geoogst fruit zorgt voor een slecht imago van hoogstamboomgaarden. Dit rottend fruit kan bovendien een bron zijn van ziektes en plagen bij de professionele fruitteelt. Hierdoor is de houding van de professionele fruitteeltsector ten opzichte van hoogstamboomgaarden veelal negatief. Vooral kersenbomen lijden hieronder omdat een aantal recente ziektes op deze soort niet behandeld kunnen worden en leidt ertoe dat veel kersenboomgaarden worden opgeruimd.

Om de kansen te benutten en de bedreigingen tegen te gaan, moeten we nog een aantal knelpunten oplossen:

- Enerzijds is er een vraag vanuit de bioteelt naar hoogstamfruit, anderzijds is er bij veel eigenaars van grote hoogstamboomgaarden een onderbenut aanbod. Samenwerking tussen beide partijen kan mogelijk bijdragen aan het behoud en gebruik van hoogstamboomgaarden. Knelpunten met betrekking tot contacten tussen beide groepen, verantwoordelijkheid voor ongevallen in de boomgaarde, voorwaarden voor biologische productie en toegang tot gronden staan een mogelijke samenwerking nog in de weg.
- Eigenaars met ondernemingszin merken op dat de wetgeving het moeilijk maakt om op kleine schaal hoogstamproducten te maken te verkopen. Ze ervaren de wetgeving rond voedselveiligheid, straatverkoop en verschillende accijnzen als ingewikkeld en niet altijd haalbaar voor ambachtelijke en kleinschalige productie.
- Algemeen halen vooral de recreanten en de toeristische sector (waaronder de lokale horeca en B&B's) voordelen uit hoogstamboomgaarden, terwijl hoofdzakelijk de landbouwers hinder ondervinden door beperkingen op hun bedrijfsvoering op praktisch (door het ruimtegebruik van hoogstambomen) en economisch (door de gebrekkige rentabiliteit) vlak. We moeten zoeken naar een evenwichtigere verdeling van de lasten en lusten van hoogstamboomgaarden.

2.5 DE PLANUITWERKINGSFASE

Bijna 2000 mensen droegen tijdens verschillende participatiemomenten bij aan de opmaak van het onroerenderfgoedrichtplan. Tijdens de planuitwerkingsfase brachten we alles samen in een visie. 28 organisaties zetelden in de stuurgroep. Circa 1700 mensen namen deel aan verschillende bevestigingen met betrekking tot hoogstamboomgaarden, streekidentiteit en landschap. We interviewden ongeveer 30 rechtstreeks betrokkenen, zoals eigenaars en beheerders. Aan de trefdag namen circa 60 mensen deel. Met de bijdragen van al deze mensen gingen we tijdens de planuitwerkingsfase aan de slag in drie workshops om de visie en het actieprogramma vorm te geven. Deze workshops lokten ook telkens 25 à 30 deelnemers. Daarnaast was er ook nog bilateraal overleg met belanghebbenden en belangengroepen. Dit resulteerde in een breed gedragen visie waar in totaal bijna 2000 mensen een steentje aan bijdroegen.

Tijdens de planuitwerkingsfase organiseerden we drie participatiemomenten met de belanghebbenden om het onroerenderfgoedrichtplan vorm te geven. We focusten hierbij op de visie, maar keken ook al in welke richting we deze zouden kunnen vertalen in een actieprogramma. In het najaar van 2018 en voorjaar van 2019 organiseerden we drie workshops. We gebruikten de SWOT-analyse als vertrekbasis voor de uitwerking van het onroerenderfgoedrichtplan tijdens deze workshops. Een eerste workshop was gericht op de opmaak van een visie (visieworkshop), een tweede workshop op het evalueren van de impact van beleidsinstrumenten op de visie (instrumentenworkshop) en een derde workshop op het formuleren van concrete acties (workshop actieprogramma).

De verschillende workshops, aangevuld met schriftelijke adviezen resulteerden in het onroerenderfgoedrichtplan zelf, een visie met acht ambities voor het behoud, beheer en beleid van hoogstamboomgaarden in Haspengouw.

2.5.1 Workshops

De visieworkshop leverde de belangrijkste input voor de visie. De instrumentenworkshop wordt hier beknopt besproken omdat de resultaten eerder ter voorbereiding van het actieprogramma dienen. De workshop actieprogramma vulde de visie wel verder aan en vormt later ook de basis voor het uitwerken van het actieprogramma.

Visieworkshop en visienota

Tijdens de visieworkshop, waaraan een evenwichtige groep van 27 belanghebbenden deelnam, bepaalden we de grote lijnen van de visie voor het onroerenderfgoedrichtplan. Het werken met tegenstellingen maakte het mogelijk om op een snelle en efficiënte manier een zicht te krijgen op de meest gewenste beleidsopties. Op 10 oktober 2018 organiseerde het agentschap Onroerend Erfgoed in samenwerking met het INBO en het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren een visieworkshop. Om een breed gedragen visie te krijgen nodigden we zowel beleidsinstanties als

belangenorganisaties als individuele eigenaars uit. Een evenwichtige samenstelling van deze groepen nam deel aan de workshop. We bouwden de workshop op rond stellingen over het toekomstige gewenste beleid voor hoogstamboomgaarden in Haspengouw en Voeren. Elke stelling formuleerde twee tegengestelde beleidsopties om de 4 pijlers van de doelstelling uit de intentieverklaring te concretiseren. De argumenten om de keuze voor een stelling te motiveren haalden we uit het onderzoek. Alle deelnemers moesten fysiek een standpunt innemen door voor één van beide stellingen te kiezen. De stellingname werd gevolgd door een discussie tussen de deelnemers, waarbij deelnemers de kans kregen om hun standpunt bij te stellen op basis van nieuw aangebrachte argumenten. In het totaal legden we 14 stellingen voor. Een opvallende en aangename vaststelling was dat de workshop niet leidde tot polarisatie tussen verschillende belangengroepen. Er waren geen opvallende tegenstellingen tussen verschillende sectoren en de deelnemers hadden begrip voor elkaars standpunten. Het verslag van de workshop is opgenomen als bijlage (bijlage 9).

De resultaten van deze workshop resulteerden in een visienota met 3 doelstellingen voor het behoud, beheer en beleid van hoogstamboogaarden (bijlage 10). Op basis van de gemaakte keuzes en geformuleerde argumenten tijdens de visieworkshop konden we drie belangrijke beleidsdoelstellingen formuleren:

- We houden het bestaande areaal hoogstamboogaarden in Haspengouw op een semi-dynamische wijze in stand en stoppen de dalende trend (behoud);
- We zorgen voor een goed en duurzaam beheer van de hoogstamboogaarden in Haspengouw, zowel traditioneel als in functie van natuur- en erfgoedwaarden, met aandacht voor mogelijke effecten op de professionele (laagstam)teelt (beheer);
- We voeren samen een structureel basisbeleid voor hoogstamboogaarden, aangevuld met een flexibel projectmatig beleid (beleid).

Deze doelstellingen werkten we verder uit in 8 ambities. De visienota motiveert ook de keuze voor deze doelstellingen vanuit de onderzoeksresultaten en de argumenten aangebracht op de visieworkshop.

We legden deze visienota ter advies voor aan alle belanghebbenden. De verwerking van de adviezen leidde tot lichte aanpassingen van de ambities. We bezorgden de visienota aan iedereen die betrokken was tijdens het proces, zowel stuurgroepleden als deelnemers aan de verschillende workshops, als organisaties die niet actief deelnamen maar wel op de hoogte wensten te blijven. Daarnaast legden we de visienota ook voor aan het kabinet van de minister van Onroerend Erfgoed. Er kwamen geen fundamentele opmerkingen. De meeste opmerkingen hadden betrekking op aandachtspunten voor de uitwerking van de ambities. Op basis van deze opmerkingen brachten we een aantal lichte wijzigingen aan in de formulering van de visie.

Instrumentenworkshop

Tijdens een instrumentenworkshop bekeken we het bestaande beleidsinstrumentarium vanuit de verschillende sectoren (erfgoed, natuur, landbouw, toerisme) en evalueerden of en hoe dit voor hoogstamboogaarden ingezet zou kunnen worden. Het bestaande beleidsinstrumentarium bleek

heel uitgebreid, maar rond heel wat instrumenten bestaan nog onduidelijkheden. We stelden ook vast dat er nauwelijks instrumenten voorhanden zijn die (specifiek) gericht zijn op hoogstamboomgaarden. Daarom deden we slechts weinig uitspraken over het inzetbaar instrumentarium in het onroerenderfgoedrichtplan. Omdat deze workshop geen rechtstreekse input gaf voor het onroerenderfgoedrichtplan, bespreken we deze hier verder niet. Op basis van de workshop, desktoponderzoek en bilateraal overleg, maakten we een lijst op van 85 instrumenten die (mogelijk) impact (kunnen) hebben op de ambities voor de hoogstamboomgaarden in Haspengouw (bijlage 11). We onderzoeken het beleidsinstrumentarium verder en gaan hiermee aan de slag bij de uitwerking van het actieprogramma.

Workshop actieprogramma (bijlage 12)

In de workshop actieprogramma keken de verschillende belanghebbenden hoe we de ambities uit de visie waar konden maken. We concentreerden ons daarbij op de meest belangrijke en noodzakelijke acties op korte termijn. De resultaten van deze workshop lieten toe om de visie en de mogelijke uitwerking ervan al iets concreter te formuleren en gaven op die manier wel input aan het richtplan zelf. Op 22 februari 2019 organiseerde het agentschap Onroerend Erfgoed een derde workshop, gericht op de mogelijke uitwerking van het actieprogramma. Net zoals bij de visieworkshop nam een brede groep belanghebbenden deel aan deze workshop. Het doel van de workshop was om een overzicht te krijgen van de acties/maatregelen die de komende 5 jaar genomen moeten worden om de ambities uit de visie te kunnen realiseren. De workshop was opgebouwd in 5 stappen. In een eerste stap formuleerden de deelnemers acties voor de drie hoofddoelstellingen uit de visie: behoud, beheer en beleid van hoogstamboomgaarden. In een tweede fase scoorden de deelnemers de impact van de acties. Voor de acties met de hoogste scores identificeerden de deelnemers de betrokken sectoren en belanghebbenden voor het uitwerken van de acties en stelden ze een stappenplan op. Tot slot formuleerden de deelnemers quick-wins: acties die met beperkte inzet en middelen toch een goed resultaat kunnen opleveren. De in deze workshop geformuleerde noodzakelijke en belangrijke stappen en acties namen we op in de visie als mogelijke uitwerking van de ambities. Dit geeft de ambities al een duidelijkere en concretere richting, een vraag die bij vele belanghebbenden leefde.

2.5.2 Onroerenderfgoedrichtplan

Samen met de verschillende belanghebbenden werkte het agentschap Onroerend Erfgoed een onroerenderfgoedrichtplan uit met acht ambities voor het behoud, beheer en beleid van hoogstamboomgaarden in Haspengouw. Deze acht ambities maken duidelijk welke richting we samen op willen met de hoogstamboomgaarden in Haspengouw. De ambities vormen de bouwstenen voor de uitwerking van het actieprogramma. Het onroerenderfgoedrichtplan werd opgemaakt op basis van verschillende workshops, aangevuld met schriftelijke adviezen.

De acht ambities die het onroerenderfgoedrichtplan bevat zijn:

- 1. We houden het bestaande areaal hoogstamboomgaarden in Haspengouw op semi-dynamische wijze in stand;**
- 2. We zoeken actief naar nieuwe locaties waar hoogstamboomgaarden een plek kunnen krijgen;**

3. **We zetten hoogstamboomgaarden in als streekeigen oplossing voor maatschappelijke uitdagingen en wensen in Haspengouw;**
4. **We zoeken oplossingen voor het voorkomen en bestrijden van moeilijk beheersbare ziektes en plagen;**
5. **We ondersteunen een gepast beheer op maat van het doel en de waarde van de hoogstamboomgaarden;**
6. **Bij het beheer van hoogstamboomgaarden besteden we aandacht aan zowel positieve als negatieve effecten op de professionele (laagstam)teelt;**
7. **We voeren samen een stimulerend basisbeleid voor hoogstamboomgaarden met gedeelde verantwoordelijkheid;**
8. **We voeren een aanvullend flexibel projectmatig beleid rond hoogstamboomgaarden.**

Het onroerenderfgoedrichtplan licht per ambitie toe waarom deze juist nodig is, wat we er onder verstaan en hoe we dit kunnen uitwerken in het actieprogramma. De nood en motivatie voor de ambities zijn veelal het resultaat van noden en wensen vanuit de overheden, belanghebbenden en eigenaars, aangevuld met kennis uit wetenschappelijk onderzoek. Per ambitie beschrijven we zo duidelijk mogelijk wat we eronder verstaan op basis van de huidige stand van zaken. Tot slot beschrijven we in de mate van het mogelijke welke acties noodzakelijk zijn en welke instrumenten en acties een bijdrage kunnen leveren aan de realisatie van de ambities. Deze vergen nog verder onderzoek en uitwerking om keuzes te kunnen maken.

De concrete engagementen per actie moeten uitgewerkt en gevalideerd worden door de betrokken actoren. Regelmatige actualisatie en opvolging van het actieprogramma is nodig om de uitvoering te verzekeren. De opmaak van het actieprogramma staat nog maar in de beginfase. Verdere uitwerking in overleg met de betrokken belanghebbenden is nodig en zal gebeuren na goedkeuring van de visie.

De afbakening van het onroerenderfgoedrichtplan omvat het grondgebied van 15 gemeenten van Haspengouw en Voeren. Omdat het hoogstamboomgaardenlandschap dynamisch is en we geen overzicht hebben van de juiste ligging van alle nog resterende hoogstamboomgaarden, is de afbakening van het onroerenderfgoedrichtplan heel ruim. Alle gemeenten uit de regio die de intentieverklaring ondertekenden en meewerkten aan het onroerenderfgoedrichtplan zijn opgenomen binnen de afbakening: Alken, Bilzen, Borgloon, Diepenbeek, Gingelom, Heers, Herk-de-Stad, Hoeselt, Kortessem, Nieuwerkerken, Riemst, Sint-Truiden, Tongeren, Voeren en Wellen. Als bij de uitwerking van het actieprogramma blijkt dat in bepaalde zones het behoud van hoogstamboomgaarden heel belangrijk is en in andere zones hoogstamboomgaarden net niet wenselijk zijn, werken we deze afbakening concreter uit en kunnen we het richtplan actualiseren.

2.6 DE EVALUATIEFASE

Uit een eerste beperkte evaluatie bleek dat er veel enthousiasme is over de participatieve aanpak en de manier waarop het onroerenderfgoedrichtplan rekening houdt met de verschillende visies en standpunten van de belanghebbenden. Na de laatste workshop voerden we een korte evaluatie uit bij de aanwezige deelnemers. Deze waren alle positief over de participatieve aanpak en mate van

betrokkenheid bij het proces. Na de goedkeuring van het onroerenderfgoedrichtplan volgt een vollediger en uitgebreidere evaluatie.

